

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ**

**Методичні рекомендації
до практичних занять з навчальної дисципліни**

"СОЦІОЛОГІЯ"

**для студентів усіх напрямів підготовки
всіх форм навчання**

Харків. Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014

Затверджено на засіданні кафедри соціології та психології управління.
Протокол № 11 від 12.01.2014 р.

Укладачі: Белікова Ю. В.
Полубєдова А. О.
Стативка О. М.

М54 Методичні рекомендації до практичних занять з навчальної дисципліни "Соціологія" для студентів усіх напрямів підготовки всіх форм навчання / укл. Ю. В. Белікова, А. О. Полубєдова, О. М. Стативка. – Х. : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. – 72 с. (Укр. мов.)

Подано практичні завдання для закріплення теоретичного матеріалу та формування практичних навичок із соціології. Завдання за кожною темою об'єднані у три блоки – змістовий, аналітичний, творчий – за рівнем складності, що дозволяє викладачу оптимальним чином організувати роботу зі студентами з навчальної дисципліни.

Рекомендовано для студентів усіх напрямів підготовки всіх форм навчання.

Вступ

Відповідно до навчального плану вивчення навчальної дисципліни "Соціологія" передбачає, крім лекцій, проведення практичних занять. Їх мета – поглиблення, систематизація, конкретизація і закріплення знань, отриманих студентами на лекціях, формування у студентів вміння використовувати соціологічні інструменти для аналізу соціальних, економічних, політичних явищ та процесів, а головне застосувати отримані знання у майбутній професійній діяльності.

Мета методичних рекомендацій – надати допомогу студентам у виконанні практичних завдань з навчальної дисципліни. Виконуючи завдання, студенти закріплюють теоретичний матеріал і набувають практичних навичок з соціології. Для виконання практичних робіт студенти повинні вивчити відповідний розділ теоретичного курсу, а також спеціальну літературу, рекомендовану викладачем.

Перевагою даних методичних рекомендацій є систематизація завдань залежно від рівня їх складності: змістовий, аналітичний, творчий рівень, що дозволяє викладачу обирати завдання адекватно до рівня підготовки студентської групи, варіювати складність практичного заняття.

У процесі практичних занять викладач здійснює оперативний контроль ступеня вивчення попереднього матеріалу.

Тема 1. Вступ до соціології

Практичні завдання до теми 1

1.1. Змістовий рівень

Мета завдань змістового рівня – ознайомлення із соціологією, вивчення етапів її формування та специфіки.

1.1.1. Проаналізуйте визначення поняття "соціологія" таких авторів: М. Бабосова, М. Вебера, Е. Гідденса, Г. Осипова, Н. Смелзера, А.Сорокіна, В. Ядова. Виділіть найбільш характерні, з вашої точки зору, ознаки предметної галузі соціології як науки, що містяться у визначеннях названих авторів (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення поняття "соціологія", запропоновані різними авторами

Автор	Зміст поняття
Є. Бабосов	Соціологія – це наука про особливості, тенденції та закономірності становлення, розвитку та взаємодії різних соціальних систем, про механізми і форми прояву цих закономірностей у діях особистостей, соціальних груп і суспільства в цілому в сукупності певних соціальних відносин і в певних історичних умовах
М. Вебер	Соціологія – наука, яка прагне, витлумачуючи, зрозуміти соціальну дію і тим самим каузально пояснити її процес і вплив
Е. Гідденс	Соціологія – це вивчення суспільного життя людини, вивчення груп і суспільств. Це сліпуче і захоплююче підприємство, предметом якого є поведінка людей як соціальних істот, поле діяльності соціології надзвичайно широке, від аналізу випадкових зіткнень на вулиці до досліджень глобальних соціальних процесів
Г. Осипов	Соціологія – наука про загальні та специфічні закони і закономірності розвитку та функціонування історично визначених соціальних систем, про механізми дії і форми прояву цих законів у діяльності особистостей, соціальних груп, класів, народів. Об'єктом соціологічного пізнання є суспільство, що розглядається як єдиний соціальний організм
Н. Смелзер	Соціологія – це наукове вивчення суспільства і суспільних відносин. Вона черпає дані (факти) з реального світу і намагається пояснити їх на основі наукового аналізу
П. Сорокін	Соціологія – це наука, що вивчає поведінку людей, які живуть у середовищі собі подібних
В. Ядов	Соціологія є наукою про становлення, розвиток і функціонування соціальних спільнот, соціальних організацій і соціальних процесів, це наука про соціальні відносини як механізми взаємозв'язку і взаємодії між різноманітними соціальними спільнотами; наука про закономірності соціальних дій і масової поведінки

1.1.2. Заповніть табл. 2.

Таблиця 2

Етапи соціології

Етапи соціології	Часові рамки	Представники	Специфіка
I			
II			
III			
IV			

1.2. Аналітичний рівень

1.2.1. Доповніть тримовний російсько–українсько–англійський словник соціологічних термінів.

Мета завдання – опанування соціологічною термінологією.

Народження наукових термінів часто буває пов'язано з запозиченням їх з іноземних мов. Сучасна ситуація ставить перед спеціалістами України завдання розвитку і вдосконалення україномовної термінології. Робота над створенням тримовного російсько–українсько–англійського словника соціологічних термінів (табл. 3) дозволить активізувати знання студентів в галузі як соціології, так і мов, спрямувати розумову діяльність з визначення походження понять, можливість подивитися на поняття з лінгвістичної точки зору і буде розвивати інтерес до термінології соціології.

Таблиця 3

Тримовний російсько-українсько-англійський словник соціологічних термінів

Російський варіант	Український варіант	Англійський варіант
1	2	3
Анкета		Questionnaire
	Більшість	Majority
Влияние		Influence
	Враження	Impression
	Можливість	Opportunity
Восприятие	Сприйняття	
График		Schedule
	Група	Group
Задача		Objective
	Вивчення	Study
Исследование	Дослідження	
Источник		Source
	Особа	Personality
Мнение		Opinion
	Мотивація	Motivation
Намерение		Intention
Нужда	Потреба	
	Огляд	Survey
Область		Field
	Обґрунтування	Validation

1	2	3
Образ жизни		Living habit
	Зразок	Pattern
Общественное	Суспільне	
	Опитування	Questioning
Опыт		Experience
	Відбір	Selection
Ответ		Response
	Відношення	
Оценка		Valuation
	Помилка	Error
Поведение		Behaviour
	Привід	Occasion
Предпочтение	Перевага	
	Уявлення	Idea, conception
Привелегия		Franchise
	Просування	Promotion
Пропаганда		Publicity
Состав	Склад	
	Соціальна система	Frame of society
Среда		Environment
	Структура свідомості	Cognitive structure
Таблица		Table
Тест	Тест	
Удовлетворение		Satisfaction
	Рівень	Level
Характеристика		Feature
	Ціль	Goal
Ценность	Цінність	
	Шкала	Scale

1.2.2. Дайте відповіді на запитання, виконуючи дані рекомендації.

Мета завдання – розвиток соціологічної рефлексії за допомогою формування навичок соціологічного аналізу із залученням загально – соціологічних понять: агенти соціалізації, референтна група, значущі інші, субкультура, традиція, джерела інформації та демонстрація соціальної природи суджень; ознайомлення з прийомами рефлексії, що дозволяють контролювати суб'єктивність дослідника у соціологічному аналізі.

У процесі виконання завдання буде виявлено стереотипні судження, настанови, оцінки з наступним аналізом їх "джерельної бази",

тобто контексту, умов і соціальних агентів, які сприяли їх формуванню, сприйняттю чи закріпленню.

Відповіді необхідно формулювати швидко, не замислюючись. Правильних і неправильних відповідей немає.

Рефлексія передбачає вдумливе розмірковування з елементами відтворення біографії, проте виконання завдання виглядає як почергове заповнення кількох колонок, продовження речень.

Інструкція з заповнення: у першій колонці відповідати швидко, не замислюючись; у другій – навпаки (табл. 4).

Таблиця 4

Проективна методика для розвитку соціологічної рефлексії

	Моє переконання в цьому склалося під впливом таких осіб, груп, ситуацій інформації:
Я читаю..... газети, бо	
Сучасна влада в Україні, бо	
Я би виїхав/ла з міста у село у	
Найкращим методом виховання є....., бо ..	
Модну людину легко впізнати за.....	
У подружжі ролі поділяються таким чином...	
Несімейна людина поруч із сімейною	
Вульгарним є поєднання.....	
Моє найближче оточення належить до	
Бідняк – це людина, в якій немає.....	

1.3. Творчий рівень

1.3.1. Проінтерпретуйте за допомогою соціологічних категорій сюжет одного з названих творів.

Мета завдання – розвиток соціологічної уяви.

Варіант 1. Проінтерпретуйте за допомогою соціологічних категорій сюжет одного з названих творів п'єси В. Шекспіра "Ромео і Джульєтта", повістей О. Пушкіна "Панночка - селянка", "Постріл", п'єси А. Чехова "Вишневий сад" та оповідання "Душка", роману І. Тургенєва. "Батьки і діти", роману П. Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні", роман

"Роксолана" П. Загребельного, роману у віршах "Маруся Чурай" Л. Костенко, драми Г. Ібсена "Нора", "Чума" А. Камю.

Варіант 2. Проінтерпретуйте за допомогою соціологічних категорій такі моменти художніх творів:

- Смерть Тибальда і відносини Ромео та Джульєтти.
- Особистість Базарова: декларована і реальна системи цінностей героя.
- Взаємовідносини героїв А. Камю, що хворі на чуму.

Варіант 3. Перекажіть сюжет оповідання А. Чехова "Душка", використовуючи якнайбільше соціологічних категорій.

1.3.2. Контент-аналіз казки.

Мета завдання – розвиток здатності визначати місце і роль людини в системі соціальних зв'язків.

Приділити казці особливу увагу хочеться тому, що вона зібрала в собі мудрість і образність, силу переконання і доступність сприйняття. Вона подає для нас особливий інтерес тому, що людина стикається з казками в ранньому дитинстві і казка вчить її, що є добро, що зло завжди карається, що перемагає безкорисливий і добрий. Це джерело народної мудрості. З самого дитинства ми любимо або ненавидимо героїв, сміємося або плачем разом з ними – казка завжди з нами. Часто ми ще не дуже чітко усвідомлюємо, що казка може бути не відокремленою фантазією від реальності, і нам здається, що світ у якому ми живемо, це і є світ казки. І саме у такий час, у дитинстві, разом з казкою формується уявлення про те, що таке добро, а що – зло.

Як же ми можемо залишити без уваги те, що сформувало основу нашого глибинного "Я", адже це може бути визначальним у наших поглядах на багато проблем, особливо на проблему гармонії.

У цьому плані казка дає нам, в першу чергу, можливість вивчення ціннісних орієнтацій, а також є унікальним способом зняття напруженості.

Педагогічна практика показує, що залучення матеріалу казки в якості ілюстративного є дуже сприятливим для навчання роботі з текстами і викликає великий інтерес у аудиторії.

Отже, подивимося на проблему "конфлікт – гармонія" через призму казки.

Якщо говорити про способи зняття конфліктів, то в казці зустрічаються такі:

- 1) зняття конфлікту через загибель одного або кількох героїв;
- 2) зняття підстави конфлікту через осміяння;

3) угода героїв (це зазвичай вирішення спірного питання змаганням або угодою про виконання героєм складного завдання);

4) розведення конфліктуючих сторін у різні сторони;

5) вчинення будь-якого вчинку, який змінює думку про героя і ставлення до нього, і автоматично знімає підставу зіткнення (руйнування стереотипу).

Завдання для студентів:

1. Перекажіть сюжет відомих казок: "Червоний капелюх", "Попелюшка", "Гаррі Поттер", "Спляча красуня", "Ріпка", "Колобок", використовуючи якнайбільше соціологічних категорій.

2. Опишіть в категоріях теорії соціальної дії Т. Парсонса сюжет п'єси В.Шекспіра "Ромео і Джульєтта".

3. Поясніть з точки зору соціології поворот сюжету в казці А. Толстого "Пригоди Буратіно". Чому Папа Карло був так непослідовний у своїх діях: збирався зробити ляльку, щоб заробляти на хліб (адже його шарманка зламалася), а сам продав куртку, купив абетку і відправив Буратіно до школи?

4. Визначте способи зняття конфліктів у обраних казках.

1.3.3. Ділова гра "Корабельна аварія у Тихому океані".

Мета гри – вивчити процес прийняття рішення в ході спілкування і групової дискусії. Вчить ефективній поведінці для досягнення згоди при вирішенні групового завдання, може внести вклад до згуртованості членів групи. Кожен студент у ході гри зможе визначити свій внесок у роботу малої групи. Гра "Корабельна аварія у Тихому океані" ознайомлює студентів з поняттям групової, колективної згуртованості.

Порядок проведення:

Варіант 1

1. Ви дрейфуйте на яхті в південній частині Тихого океану. Внаслідок пожежі яхта тоне. Точні координати яхти визначити не вдається через поломки навігаційних приладів. Приблизне місцезнаходження – близько тисячі миль на південний захід від найближчої землі.

Екіпаж зумів спустити на воду міцний надувний пліт з веслами. На плоту виявилось лише 15 предметів: секстант, дзеркало для гоління, каністра з 25 літрами води, протимоскітна сітка, одна коробка з армійським раціоном, карти Тихого океану, надувна плавальна подушка, каністра з 10 літрами нафтогазової суміші, маленький транзисторний радіоприймач, репелент, що відлякує акул, два квадратних метри непрозорої плівки, один літр рому міцністю 80 %, 450 метрів нейлонового канату, дві коробки шоколаду, рибальська снасть.

2. Попросіть кожного студента самостійно проранжувати зазначені предмети з точки зору їх важливості для виживання (поставте цифру 1 у найважливішого для вас предмета, цифру 2 – у другому за значенням і т.д., цифра 15 буде відповідати найменш корисному предмету).

На цьому етапі гри дискусії між учасниками заборонені. Відзначте середній індивідуальний час виконання завдання.

3. Групу об'єднайте на підгрупи приблизно по 6 осіб. Одного учасника з кожної підгрупи попросіть бути експертом.

Запропонуйте кожній підгрупі скласти загальне для групи ранжування предметів за ступенем їх важливості (так само, як вони це зробили окремо).

На цьому етапі допускається дискусія з приводу прийняття рішення. Відзначте середній час виконання завдання для кожної підгрупи.

4. Оцініть результати дискусії в кожній підгрупі.

Для цього:

а) вислухайте думку експертів про хід дискусії і про те, як приймалося групове рішення, початкові версії, використання вагомих доводів, аргументів і т. д.;

б) зачитайте правильний список відповідей, запропонований експертами ЮНЕСКО (у викладача). Запропонуйте порівняти правильну відповідь, власний результат і результат групи: для кожного предмета списку треба обчислити різницю між номером, який надав йому індивідуально кожен учасник, група і номером, присвоєним цьому предмету експертами. Складіть абсолютні значення цих різниць для всіх предметів. Якщо сума більше 30, то учасник або підгрупа потонули;

в) порівняйте результати групового та індивідуального рішення. Чи виявився результат групового рішення більш правильним порівняно з рішеннями окремих людей?

Коментар до проведення гри.

- Ця вправа дає можливість кількісно оцінити ефективність групового рішення.

- У групі виникає більша кількість варіантів рішення і краща якість, ніж у працюючих поодиночці.

- Вирішення проблем в умовах групи зазвичай займає більше часу, ніж вирішення тих же проблем окремим індивідом.

- Рішення, прийняті в результаті групового обговорення, виявляються більш ризикованими, ніж індивідуальні рішення.

- Індивід, що володіє особливими вміннями (здібності, знання, інформація), пов'язаними з груповою завданням, зазвичай більш активний у групі, вносить більший внесок у вироблення групового рішення.

Варіант 2

Уявіть собі: ви дрейфуйте на яхті в південній частині Тихого океану. Унаслідок пожежі більша частина яхти і її вантажу знищена. Яхта повільно тоне. Ваше місцезнаходження невідоме через поломки основних навігаційних приладів, але приблизно ви знаходитесь на відстані тисячі кілометрів від найближчої землі.

Нижче наведено список з 15 предметів (табл. 5), які залишилися цілими і неушкодженими після пожежі. На додаток до цих предметів ви маєте в своєму розпорядженні міцний надувний човен з веслами, досить великий, щоб витримати вас, екіпаж і всі перераховані предмети. Майно, що залишилося: пачка сигарет, кілька коробок сірників і п'ять однодоларових банкнот.

Ваша мета – дочекатися рятувальників.

Відповіді експертів ЮНЕСКО для гри заходяться у викладача.

Основна причина більш високої оцінки сигнальних засобів порівняно з предметами підтримки життя (їжею і водою) полягає в тому, що без засобів сигналізації майже немає шансів бути виявленими і врятованими. До того ж у більшості випадків рятувальники приходять у перші тридцять шість годин, а людина може прожити цей період без їжі і води.

Таблиця 5

Перелік предметів, що необхідно проранжувати

Найменування	Індивідуальне ранжування предметів за ступенем важливості	Групове ранжування предметів за ступенем важливості	1 колонка – 2 колонка результат за модулем	Норматив ЮНЕСКО	1 колонка – 4 колонка результат за модулем	2 колонка – 4 колонка результат за модулем
1	2	3	4	5	6	7
Секстант						
Дзеркало для гоління						
Каністра з 25 літрами води						
Протимоскітна сітка						

Закінчення табл. 5

1	2	3	4	5	6	7
Одна коробка з армійським раціоном						
Карта Тихого океану						
Надувна плавальна подушка						
Каністра з 10 літрами нафтогазової суміші						
Маленький транзисторний радіоприймач						
Репелент, що відлякує акул						
Два квадратних метри непрозорої плівки						
Один літр рому міцністю 80 %						
450 метрів нейлонового канату						
Дві коробки шоколаду						
Рибальська снасть						
			х* за стовб-цем		х за стовб-цем	х за стовб-цем
			Чим < х = = лідер		Чим < х, тим більш людина компе- тентна	Чим < х (30), тим більша вірогід- ність вряту- вання команди

* Де х — ваш власний результат

Тема 2. Історія становлення і розвитку соціології

Практичні завдання до теми 2

2.1. Змістовий рівень

Мета завдань змістового рівня – розвиток здатності до аналізу, порівняння, синтезу знань про теоретичні концепції соціології.

2.1.1. Заповніть табл. 6.

Таблиця 6

Макросоціологічні теорії

Теорії	Представники	Основні категорії	Основні ідеї
функціоналізм			
теорія конфлікту			
Мікросоціологічні теорії			
Теорії	Представники	Основні категорії	Основні ідеї
інтеракціонізм			
соціальна драматургія			
теорія обміну			
феноменологія			
етнометодологія			

2.1.2. Заповніть табл. 7 власними прикладами конформізму, інновації, ритуалізму, ретретизму, бунту.

Таблиця 7

Приклад типології норм та девіації за Р. Мертоном

Засіб адаптації	Мета	Засіб досягнення
1	2	3
Конформізм	Створити родину	Взяти шлюб
Інновація	Створити родину	Жити у цивільному шлюбі
Ритуалізм	Бути як всі	Взяти шлюб
Ретретизм	Ігнорувати створення родини	Не брати шлюб
Бунт	Вільне кохання	Стати хіппі

1	2	3
Типологія норм та девіації Р. Мертон		
Конформізм		
Інновація		
Ритуалізм		
Ретретизм		
Бунт		

Пояснювальний словник термінів до доповіді з теми: "Концепція причин і форм поведінки, що відхиляється від норми Р. Мертон"

Відхиляюча поведінка – порушення індивідом або групою соціальних приписувань (норм), не пов'язане з психічною ненормальністю.

Культурні цілі – наміри й інтереси, засновані на базових цінностях, що панують у суспільстві і викликають прагнення до їх досягнення.

Інституалізовані засоби – прийнятні засоби досягнення культурних цілей, засновані на істотних моральних і поведінкових нормах, які не завжди збігаються з нормами технічності та ефективності.

Панівні форми зразків поведінки – створюються культурними нормами й інституалізованими засобами, реально діючи в суспільстві поведінкові моделі.

Акцентування цілей – ситуація, викликана зміною відносин культурних цілей і інституціоналізованих засобів у бік останніх, що веде до поширення альтернативних форм поведінки лише відповідно до технічних, але не інституційних норм. Прикладом такої ситуації може служити слабоінтегроване суспільство.

Акцентування інституціоналізованих засобів – ситуація, протилежна акцентуванню цілей і яка веде до ритуалізації поведінки. Приклад такої ситуації – "священне суспільство".

Аномія – безнормність; термін Е. Дюркгейма, що розкриває явища в нестабільному суспільстві, пов'язані з ослабленням інституціоналізованих форм поведінки.

Пристосування індивідів – зміна моделі поведінки, що відхиляється, реакція індивідів на фруструючі умови суспільства.

Конформізм – тип пристосування, характерний для стабільного суспільств, що полягає у прийнятті індивідом як культурних цілей, так і інституціоналізованих норм їх досягнення.

Інновація – тип пристосування, що викликаний значним акцентуванням цілей і полягає у використанні інституційно заборонених засобів їх досягнення.

Ретритизм – тип пристосування, що характеризується відмовою індивіда не тільки від інституціоналізованих норм, а й від культурних цілей, характерний для знедолених, нероб, волоцюг, такі індивіди поєднують у собі скромність, бідність, самотність із зарозумілістю відносно світу і його цінностей, у колективних формах не зустрічається.

Ритуалізм – тип пристосування, пов'язаний із відступом від культурного еталону і становить внутрішній вибір індивіда, у зв'язку з чим не розглядається як соціальнокритикований, характерний для нижчого середнього класу.

Бунт – тип пристосування, що характеризується відмовою від існуючих і створенням нових культурних цілей та інституціоналізованих засобів, найбільш небезпечний, тому що прагне зруйнувати існуючу соціальну структуру, характерний для представників класів, що набирають силу.

2.1.3. Наведіть власні приклади для ілюстрації аксіом обміну Дж. Хоманса.

Аксіома успіху: "Чим частіше схвалюються людські дії, тим імовірніше їх відтворення". У цілому поведінка, відповідно до постулату успіху, включає три стадії: 1) дія людини; 2) заохочений результат; 3) повторення початкової дії або принаймні схожої дії.

Аксіома стимулу: "Якщо в минулому той чи інший стимул (або сукупність стимулів) був пов'язаний з винагородою вчинку, то чим більше схожі на нього інші стимули, тим імовірніше, що людина відтворить той самий або подібний вчинок".

Аксіома цінності: "Чим ціннішим здається людині результат її дії, тим з більшою ймовірністю вона повинна відтворити цю дію".

Аксіома депривації – перенасичення: "Чим більшу вигоду отримує людина від своїх вчинків, тим більш імовірно, що вона повторить ці вчинки". Вигода в соціальному обміні – це переважання обсягу винагороди над ціною, яку довелося заплатити. Ціна поведінки – це усвідомлення індивідом втрати винагороди внаслідок своєї попередньої поведінки.

Аксіома агресії – схвалення: Постулат "А": "У випадку, якщо дія не викличе очікуваної винагороди або, навпаки, викличе несподіване покарання, то діючий суб'єкт випробує почуття гніву: зросте ймовірність, що ціннішим для нього виявиться агресивна поведінка"; Постулат "В": "Коли дія людини отримує очікуване схвалення, або ще краще – більше схвалення, ніж вона очікувала, або не призводить до очікуваного покарання, то вона відчуває почуття задоволення; більш імовірно, що вона відтворить схвалену поведінку, оскільки вона буде для неї ціннішою".

Аксіома раціональності: "При виборі між альтернативними діями індивід обере ту, для якої цінність результату, помножена на ймовірність його отримання, найбільша".

2.1.4. Встановіть хронологічну послідовність таких соціологічних теорій від моменту виникнення соціології до сьогодення: інтеракціонізм, теорія обміну, функціоналізм, етнометодологія, розуміюча соціологія, еволюціонізм, теорія соціологізму, позитивізм, теорія конфлікту, формальна соціологія, соціальна драматургія, феноменологія (табл. 8).

Таблиця 8

Хронологічна послідовність соціологічних теорій

Послідовність	Соціологічні теорії
1	
2	
3	
4	
5	
6	
7	

2.1.5. Установіть відповідність соціологічних понять та їх авторів.

Завдання з вивчення історії виникнення поняття. Впишіть у табл. 9 ім'я вченого, який ввів поняття в науковий обіг.

Соціологічні поняття та їх автори

№	Соціологічне поняття	Вчений, який ввів його в науковий ужиток
1	аномія	
2	афективна дія	
3	бюрократія	
4	військове суспільство	
5	дисфункція	
6	соціальна справедливість	
7	життєвий світ	
8	ідеальний тип	
9	легітимність	
10	позитивізм	
11	рольовий набір	
12	типові змінні	
13	теорія ролей	
14	символічний інтеракціонізм	
15	соціальна дія	
16	соціальна динаміка	
17	соціальна дистанція	
18	соціальна диференціація	
19	соціальний інститут	
20	соціальна статика	
21	соціальна солідарність	
22	стигма	
23	етнометодологія	

2.1.6. Прочитайте уважно наступні визначення суспільства. Суперечать, на ваш погляд, ці визначення суспільства одне одному або вони доповнюють один одного? Які сутність, структура і функції суспільства як системи? У якому сенсі можна розглядати суспільство як суб'єкт історичного розвитку? Назвіть основні закономірності суспільного розвитку.

О. Конт вважав, що суспільство – це функціонуюча система, заснована на поділі праці.

За Г. Спенсером суспільство – "композиція всякого роду ідей, вірувань і почуттів, які реалізуються через посередництво індивідів".

К. Маркс писав: "Суспільство не складається з індивідів, а виражає суму тих зв'язків і відносин, у яких ці індивіди знаходяться один з одним".

2.1.7. Виберіть варіант правильної відповіді. Вибір обґрунтуйте.

О. Конт стверджував, що до позитивізму був лише один період інтелектуальної впорядкованості. Він мав на увазі період:

- а) античності;
- б) фетишизму;
- в) еллінізму;
- г) Нового часу.

2.1.8. Виберіть варіант правильної відповіді. Вибір обґрунтуйте.

У своїй "етиці переконань" М. Вебер наводить приклад із пацифістом, який відмовляється брати в руки зброю і вбивати собі подібних заради захисту Батьківщини або ідеї. На думку М. Вебера:

- а) його дія неефективна, оскільки своєю відмовою пацифіст не може перешкодити розв'язанню війни;
- б) свідомість пацифіста незаперечна, оскільки він діє відповідно до своєї совісті;
- в) він безвідповідальний, оскільки не пом'якшує насильства і сприяє ураженню своєї Батьківщини;
- г) його вчинок абсурдний, оскільки їм керує страх.

2.1.9. Виберіть варіант правильної відповіді. Вибір обґрунтуйте.

Із запропонованих п'яти ідей О. Конта відзначте ті, які неправильно сформульовані:

- а) знання основних законів допоможе запобігти насильницькій революції, яка породжує перешкоди, що піддають випробуванню еволюцію людини;
- б) статика підпорядкована динаміці; соціальну динаміку можна було б ототожнити з історією, яку пишуть історики, що колекціонують факти або спостерігають за наступністю поколінь;
- в) наука – джерело догм (остаточних істин); людина створена для того, щоб вірити, а не сумніватися: поява соціології обумовлена тим, що її наукове підґрунтя підтверджено і є еквівалентом догм минулого;

г) історія веде до зростаючої диференціації суспільних функцій та уніфікації товариств;

д) людина керується почуттям, а не розумом; проте необхідно дотримуватися формули: "Діяти під впливом почуттів і думати, щоб діяти".

2.1.10. Виберіть варіант правильної відповіді. Вибір обґрунтуйте.

На думку Е. Дюркгейма, стан масової свідомості проявляється в:

а) політичній ситуації та економічному становищі;

б) праві;

в) формі державного устрою;

г) релігійних обрядах;

д) соціальних науках.

2.1.11. Виберіть варіант правильної відповіді. Вибір обґрунтуйте.

Яке з наведених висловлювань належить М. Веберу:

а) "Основою науки про релігії має бути положення про те, що релігія не виражає нічого такого, чого б не було в природі, так як немає іншої науки, окрім науки про природні явища";

б) "Сучасну людину цікавить, насамперед, таке питання: які обставини призвели до того, що саме на Заході, і тільки тут, виникли такі явища культури, які розвивалися в напрямку, який отримав універсальне значення";

в) "Німець відразу зрозуміє мене, якщо я скажу: філософія зіпсована богословської кров'ю. Протестантський пастор – прадід німецької філософії, сам протестантизм – її первородний гріх";

г) "Потреба в зовнішній регламентації поведінки відпала з появою віри в "совість", що має особливе значення в протестантській етиці. Вважається, що Бог відкриває кожному людському серцю, що правильно і що неправильно, і щоб уникнути гріха ми повинні слухатися лише внутрішнього голосу";

д) "Хоча і прихований за ідеальною фразеологією, характер етики протестантизму був головним чином утилітарним і чуттєвим".

2.1.12. Виберіть варіант правильної відповіді. Вибір обґрунтуйте.

М. Вебер у своїй роботі "Політика як покликання і професія" класифікує вчинки людини на "логічні" і "нелогічні", розглядаючи при цьому політичні режими Франції та Італії кінця XIX – початку XX століття. Чи правильно це:

а) так;

б) ні?

2.1.13. Встановіть відповідність робіт та їх авторів.

Вкажіть буквою у табл. 10, якому автору належать які роботи, (залиште незаповнені графи навпроти робіт, автори яких не наведені).

Таблиця 10

Соціологічні роботи та їх автори

Автори	Роботи	Буква
А. Конт	1. "Система соціології"	
Б. Вебер	2. "Протестантская етика і дух капіталізму"	
В. Дюркгейм	3. "Трактат із загальної соціології"	
Г. Сорокін	4. "Самогубство"	
Д. Спенсер	5. "Основи етики"	
	6. "Курс позитивної соціології"	
	7. "Господарство і суспільство"	
	8. "Соціологія господарства"	
	9. "Товариства, культури та особистості"	

2.1.14. Встановіть відповідність соціологічних понять та їх авторів.

Вкажіть буквою (табл. 11), який автор ввів у науковий обіг ті чи інші поняття або, найбільш часто оперував ними у своїх дослідженнях (залиште незаповнені графи навпроти понять, автори яких не наведені).

Таблиця 11

Соціологічні поняття та їх автори

Автори	Поняття	Буква
	1. Мімікрія	
А. Парсонс	2. Фонові очікування	
Б. Мертон	3. Підсистеми соціальної дії	
В. Гоффман	4. Символ	
Г. Мід	5. Аксиома успіху	
Д. Гарфінкель	6. Інтеракціонізм	
Е. Хоманс	7. Девіація	
	8. Типові змінні	
	9. Стигма	

2.1.15. Заповніть табл. 12.

Таблиця 12

Основні ідеї Г. Спенсера

Основні ідеї Г. Спенсера	Контр-ідеї	Подібні ідеї	Основні ідеї представника іншого напрямку
-----------------------------	------------	--------------	--

2.1.16. Заповніть табл. 13.

Таблиця 13

Полемічні ідеї О.Конта та Г.Спенсера, Т.Парсонса та Р. Мертон

Назва напрямку, представники	Основні полемічні ідеї	Напрямок, представники, з якими велася полеміка, діалог
О. Конт		Г. Спенсер
Т. Парсонс		Р. Мертон

2.2. Аналітичний рівень

2.2.1. Дайте відповіді на такі запитання.

Мета завдання – зрозуміння теорії соціальної дії М. Вебера.

1. У концепції людської поведінки М. Вебера центральною категорією є категорія "соціальна дія". Як її визначає автор?

2. Чи може розглядатися як соціальна дія поведінка, спрямована не на реальну, а на минулу або очікувану в майбутньому поведінку інших людей?

3. Чи можна назвати соціальною дією прочитану на самоті молитву?

4. Чи можна розглядати як соціальну дію поведінку індивідів у натовпі?

5. Які з перерахованих нижче актів поведінки можуть бути віднесені до категорії "соціальна дія":

А. Зіткнення двох автомобілів.

Б. Спроба водія уникнути зіткнення.

В. Колотнеча або мирне врегулювання конфлікту.

6. Чи є різновидом соціальної дії одноманітні дії індивідів, наприклад, поведінка солдатів у строю?

7. Які різновиди мотивів соціальної поведінки виділяє М. Вебер ?

8. Який тип соціальної дії має на увазі М. Вебер у кожному з таких визначень:

А. "В основі її лежить очікування певної поведінки предметів зовнішнього світу та інших людей і використання цього очікування в якості "умов" і "засобів" для досягнення своєї раціонально поставленої і продуманої мети".

Б. "Заснована на вірі в безумовну – естетичну, релігійну або будь-яку іншу цінність певної поведінки як такої, незалежно від того, до чого вона приведе".

В. "Обумовлена емоційним станом індивіда".

Г. "Автоматична реакція на звичне роздратування у напрямку колись засвоєної настанови".

2.2.2. Виберіть варіант правильної відповіді за кожним рядком.

Мета завдання – розрізняти типи соціальної дії за М. Вебером.

Відзначте в табл. 14, яким типам соціальної дії відповідають наведені приклади поведінки. Аргументуйте свої відповіді. Наведіть власні приклади на всі типи дії М. Вебера.

Таблиця 14

Соціальні дії

№	Дії	Цілераціона- льна	Ціннісно- раціональна	Афективна	Традиційна
1	Капітан корабля не покидає тонуче судно				
2	Селянин сіє жито				
3	Офіцер гусарського полку помирає від рани, отриманої на дуелі				
4	Державний гімн усі громадяни слухають стоячи				
5	Жінка біжить за поїздом у якому їде її коханий				
6	Приймаючи гостя, господар пропонує йому сісти				
7	Господиня купує на базарі продукти для обіду				
8	Мати шльопає дитину, яка не слухається				
9	Перед весіллям наречену наряджають у білу сукню				
10	Власні приклади				

2.2.3. Проведення мозкового штурму.

Мета проведення мозкового штурму – зрозуміти різницю між нормою та девіацією, причини, наслідки девіації та норми.

Організація роботи зі студентами.

1. Розділіть аркуш паперу на дві частини: на лівій стороні напишіть слово "Норма", на правій – "Девіація". Робота проводиться індивідуально.
2. Почніть записувати усі асоціації, думки, що пов'язані із зазначеними термінами, жодного шаблону не існує.
3. Після того як випадкові думки вичерпано, спробуйте писати відповіді на запитання хто, що, де, коли і чому.
4. Спробуйте надати приклади, що мають відношення до вашої теми.
5. Зробіть невелику перерву, а потім погляньте на результати вашої роботи.
6. Ви помітите, що деякі думки пов'язані з іншими. Візьміть кольорові олівці чи ручки, маркери. Намалюйте жовті кола навколо думок, які пов'язані. Це буде один підрозділ. Намалюйте сині круги навколо інших пов'язаних ідей. Продовжити цю модель поки не залишиться жодної несистематизованої асоціації.
7. Об'єднайтеся у групи по 3 – 4 студенти, спробуйте систематизувати отримані в ході індивідуальної роботи дані. Спробуйте: 1) надати визначення норми та девіації; 2) відповісти на запитання щодо причин та наслідків норми та девіації; 3) навести приклади норми та девіації.
8. Від кожної підгрупи виступає один студент, презентуючи ідеї всієї групи. Остання група підбиває підсумки.

2.2.4. Встановіть відповідність термінів та їх авторів. Надайте визначення соціологічних термінів. Спробуйте об'єднати терміни у групи, поясніть свої дії (табл. 15).

Мета завдання – орієнтування студентів стосовно основних соціологічних понять, розвиток навичок аналізу.

Таблиця 15

Соціологічні терміни та їх автори

№	Автори	№	Терміни	№	Терміни
1	О. Конт		Діади та тріади		Матеріалізм
2	Г. Спенсер		Позитивізм		Домашні інститути
3	К. Маркс		Соціальна дія		Аномія
4	Е. Дюркгейм		Еволюціонізм		Розуміюча соціологія
5	М. Вебер		Відчуження		Легітимація влади
6	Г.Зіммель		Соціологізм		Формальна соціологія

2.2.5. Метод історико-біографічного дослідження.

Мета завдання – зацікавлення та ознайомлення студентів з історією соціології, активізація творчих здібностей.

Завдання підходить для самостійної домашньої роботи, для виступу із доповіддю на семінарі.

1. Проведення такого дослідження передбачає не тільки особисту участь кожного студента, а сприяє активності і зацікавленості історією соціології. Крім того, можливість творчості стимулює особисту ініціативу, що дозволяє підвищити загальну інтегрованість групи.

2. При вивченні біографії того чи іншого соціолога, студенти постійно (свідомо чи несвідомо) проводять паралелі між подіями його життя і власного життя, між властивими його часу соціальними, економічними, політичними, культурними, іншими умовами та нинішніми. Це дає можливість вивчити, "наблизити" не тільки той час, а й людей того часу, дозволяє зрозуміти соціальні, економічні, політичні обставини та умови праць вченого.

3. Познайомившись з біографією вченого, знаючи основні події його життя, трагічні або радісні, студентам набагато зрозуміліше стає сенс, вкладений автором у свої наукові роботи та вони легше запам'ятовуються.

4. У ході такого дослідження студентам надається можливість вивчити методологію якісної парадигми, причому не в абстракції, а в умовах реального дослідження.

5. У результаті такого дослідження не виключена можливість збільшення наукового знання шляхом отримання нових поглядів і точок зору, знаходження раніше невідомих фактів і т. д.

Як правило, історико-біографічні дослідження спираються, в основному, на аналіз документів, що не виключає можливість використання інших методів, наприклад, інтерв'ю. Необхідно відзначити, що "документальною" в соціології називають будь-яку інформацію, що зафіксована в друкованому або рукописному тексті, на магнітній стрічці, на фото- або кіноплівці. Таким чином, наукові праці можна розглядати в якості документів нарівні з листами, щоденниками, фотографіями і т. п.

Тут ми виходимо з позиції герменевтики, відповідно до ідей якої, наукові роботи мислителя є відображенням ключових подій його життя. Іншими словами, те, в яких умовах виховувався майбутній учений, ким були його батьки і які були взаємини в сім'ї, яку освіту він здобув, як

склалося його особисте життя – все це впливає не тільки на його наукові інтереси, але і в першу чергу, на нормативно-ціннісну орієнтацію особистості вченого у даному випадку, літературне історико-біографічне дослідження є поступовим зануренням в іншу реальність, що відповідає часу життя мислителя, освоєння її шляхом досконального вивчення найрізноманітніших документів, які розкривають особливості того часу. Таке реконструювання реальності в практичному відношенні постає як написання художньо-публіцистичного тексту, на підставі фактів життя вченого. Мета таких досліджень полягає в тому, щоб найбільш повно дослідити особистість самого вченого і його наукові пошуки, погляди на соціальний устрій і основні віхи біографії у вигляді цікавих історій з його життя, а також оповідань та спогадів про нього його сучасників. На підготовчому етапі кожного такого дослідження будується певна хронологія життя вченого, що складається з декількох ключових періодів. Кожен з таких часових періодів має:

- власну назву;
- тимчасові рамки (терміни);
- коротке пояснення.

Це необхідно для більш зручної роботи. У всьому іншому, дане літературне історико-біографічне дослідження мало чим відрізняється від будь-якого іншого якісного дослідження, поданого в літературній обробці. Далі подано приклад використання методу літературного історико-біографічного дослідження

Приклад реконструкції життя М.Ковалевського.

М. Ковалевський – насамперед учений, професор, потім вже громадський діяч, публіцист, державний політик і т. д. У центрі його життя була наука. Їй він віддав більшу частину свого життя, нею він жив і в області наукової творчості створив собі найбільш довговічний рукотворний "пам'ятник".

Хронологія життя (1851 – 1916):

- 1. Харківський період життя 1851 – 1873 (батьки, дитинство, гімназія, університет, друзі і т.д.).*
- 2. Навчання в Європі 1873 – 1877 (Берлін, Париж, Лондон, Цюрих).*
- 3. Московський університет 1877 – 1887 (польове дослідження на Кавказі, захист докторської та ін.).*
- 4. Еміграція 1887 – 1905 (життя у Франції, читання лекцій у Стокгольмі, Оксфорді, Брюсселі, Чикаго, Сан-Франциско і т. д.,*

заснування в Парижі "Російської вільної вищої школи суспільних наук", співзасновник Міжнародного інституту соціології та ін.).

5. Знову в Росії 1905 – 1916 (1-а , 2-а Дума, підстава Конституційно-монархічної партії демократичних реформ, редакторська діяльність у "Віснику Європи" та ін.).

2.3. Творчий рівень

2.3.1. Кейс з історії соціології "Висока Ділема".

Мета завдання – формування здатності до визначення найбільш прийнятних підходів для пізнання, аналізу і опису явищ та процесів сучасного суспільства; формування здатності грамотно використовувати інструменти соціології для ефективного вирішення соціальних проблем і зняття соціальних протиріч.

Огляд

Кейс розповідає про конфлікт між альпіністами й американськими індіанцями за можливість використання Вежі Диявола – національної пам'ятки на північному сході штату Вайомінг (США). Для альпіністів, вежа є одним із провідних альпіністських місць в Північній Америці. Індіанці, однак, бачать у вежі, перш за все, духовне місце, в якому виконуються релігійні обряди і паломництва. Церемонії, що проводять індіанці часто порушуються альпіністами. Натуралісти також стурбовані надмірним використанням Вежі Диявола, оскільки це може вплинути на її рослинний і тваринний світ. Після проведення громадського слухання щодо використання Вежі Диявола, Дебора Лігет – доглядачка пам'ятника, повинна вирішити, як примирити ці суперечливі погляди щодо використання Вежі та вимоги обох сторін.

Аналіз

Кейс може бути використаний, щоб продемонструвати цінність аналізу ситуації з декількох теоретичних перспектив та вироблення рішення відповідно до різних соціологічних теорій. Напрями аналізу кейса:

1. **Теорії.** Аналіз ситуації вимагає порівняння і зіставлення різних способів пояснення того, що сталося. Важливо, таким чином, аналізуючи цей випадок, щоб було використано різні теоретичні перспективи для пояснення ситуація і пошуку рішення.

2. **Центральний Актор.** На перший погляд, цей випадок стосується двох конфліктуючих груп: альпіністів та американських індіанців. Але важливо також розглянути роль Служби національних парків, що є власником заказника. Служба національних парків грає роль регулятора, що регламентує можливі використання вежі. Вона також відіграє роль посередника, оскільки Дебора Лігет буде повинна зняти суперечливості.

3. **Проблема та вирішення.** Центральні проблеми і запитання в цьому випадку (1). Чому існує конфлікт між альпіністами й індіанцями і (2). Що потрібно зробити, щоб вирішити конфлікт?

П'ять соціологічних теорій можуть бути використані для аналізу та вирішення конфлікту: позитивізм О. Конта, еволюціонізм Г. Спенсера, розуміюча соціологія М. Вебера, матеріалізм К. Маркса, формальна соціологія Г. Зіммеля.

4. **Зв'язки.** Можна розглядати ситуацію з точки зору існування міцних зв'язків всередині кожної групи і слабких зв'язків між групами. З цієї точки зору це випадок про плюралізм, тобто, ситуації, в якій є різні групи інтересів, що час від часу конкурують чи мають конфліктуючі інтереси. Кейс підкреслює одну з проблем плюралізму: що утримує речі разом, коли є багато груп з високим рівнем внутрішньої солідарності?

5. **Інтегратори.** Національний парк як і вся соціальна система для того, щоб вижити, повинен виконувати різні функції. Найбільш важливою функцією є надання доступу для тих, хто хоче використовувати парк. Проблема в тому, що з цієї точки зору, деякі функції (використовує) перешкоджають іншим функціям (зберегти природу, наприклад), тому завдання полягає в тому, щоб інтегрувати всю систему, всі функції.

6. **Перетягування каната.** З цієї точки зору, конфлікт стосується цінного ресурсу, "власності" на вежу. Хоча технічно уряд володіє цією землею, Служба національних парків повинна вирішити, хто має право на використання заказника. Мова йде про нерівність: індіанці потерпілі (ця земля здавна належала виключно їм), при нинішній системі вони у скруті, оскільки альпіністи мають право відвідувати заказник. Питання у тому, чия позиція сильніша, чи можна поєднати традиції та новації?

7. **Обмін.** Як можливий варіант – компроміс, в якому кожна група-учасник повинна отримати вигоду (Служба національних парків, альпіністи, індіанці). Для того, щоб отримати бажане, доведеться чимось

пожертвувати. Тому для винайдення компромісу, треба проаналізувати витрати і вигоди кожної зі сторін, і обмін стане можливим лише у випадку, в якому кожна група віддасть щось в обмін на перевагу, що дозволяє використовувати вежу для своїх цілей.

Завдання студентам запропонувати компромісне рішення, розглянувши витрати та вигоди кожної групи.

8. **Мережа.** З цієї точки зору, конфлікт розглядається як соціальний конструкт. Альпіністи розглядають індіанців як таких, що роблять недоречні заяви щодо духовної цінності вежі. Індіанці бачать альпіністів егоїстичними, самозакоханими людьми, які мають мало поваги до інших людей та до святої землі. Помилкові уявлення і непорозуміння між групами, сформовані протягом довгого часу, перешкоджають групам "жити разом". Якщо конфліктуючі сторони не починають розуміти один одного, будь-яке рішення, в кінцевому рахунку буде програшним.

Запитання для студентів: чи можливе порозуміння сторін, як організувати діалог між ними?

Організація роботи студентів.

Кейс може бути розглянутий протягом двох сесій. У ході першої сесії, кейс аналізується з погляду початкової реакції на ситуацію, побутовий погляд. У другій сесії, ситуація розглядається з наукової точки зору: з позиції п'ятих соціологічних теорій.

Приблизний план першої сесії:

1. Запишіть на листку паперу, що ви думаєте про ситуацію.

Примітка: не треба писати про основні запитання та вирішення, потрібно передати реакцію на випадок.

Коли студенти виконали завдання індивідуально тоді, вони можуть поділитися ідеями з сусідом, а потім з усією групою. Написати різні реакції на дошці.

2. Після того, як різні реакції виписані на дошці, завдання постає у розгляді ситуації з точки зору соціології, використовуючи запитання для аналізу. Кожній групі студентів (4 – 5 студентів) пропонуються дві соціологічні теорії для аналізу.

3. Після цього організується дискусія про те, що можна зробити, щоб вирішити цю проблему з погляду різноманітних теоретичних перспектив. Мета цього обговорення сформулювати альтернативні вирішення проблеми з погляду різних соціологічних теорій.

4. Треба звернути увагу на деякі з важливих запитань стосовно конфліктів у суспільстві:

4.1. Плюралізм, терпимість, повага. Конфлікт посилюється, коли люди зі специфічними інтересами не поважають один одного та не приймають існування тих, хто відрізняється від них.

4.2. Компроміс: конфлікт триває, поки компроміс не може бути знайдений.

4.3. Сприйняття інших: конфлікти загострюються стереотипами, що люди інші.

4.4. Роль держави: уряд та державні органи можуть спробувати врегулювати взаємодію так, що конфлікти будуть зведені до мінімуму.

4.5. Сегрегація: іноді розділення конфліктуючих сторін є єдиним рішенням. Наприклад, у цьому випадку, запобігаючи зустрічам індіанців і альпіністів на скелі у той самий час, маючи окремі періоди використання призведе до зниження взаємодії груп. Які плюси і мінуси такого радикального рішення конфлікту?

Запитання для критичного аналізу.

1. Як би ви протиставили погляди американських індіанців, альпіністів і натуралістів, які стосуються Вежі Диявола? З точки зору кожної групи, що ж такого особливого в цьому місці?

2. Чому використання вежі таке спірне питання для американських індіанців і альпіністів?

3. Як би ви охарактеризували роль Служби національних парків і доглядачки парку, Дебори Лігgett, у цьому випадку? У спробах розробити план використання заказником, якими повинні бути цілі Служби національних парків?

4. Яке б рішення між конкуруючими сторонами винесли ви? Як ви думаєте, релігійна історія використання вежі повинна мати пріоритет над використанням спортивним? Чи вважаєте ви, що тим, хто використовував вежу довше повинен бути відданий пріоритет? Як ви думаєте, це юридичне питання?

5. Якщо б ви були Деборою Лігgett, що б ви зробили, щоб зменшити конфлікт щодо використання Вежі Диявола?

2.3.2. Напишіть есе.

Мета завдання – розвиток комунікативної компетентності, вміння грамотно використовувати інструменти соціології для аналізу соціальних проблем і явищ.

Теми:

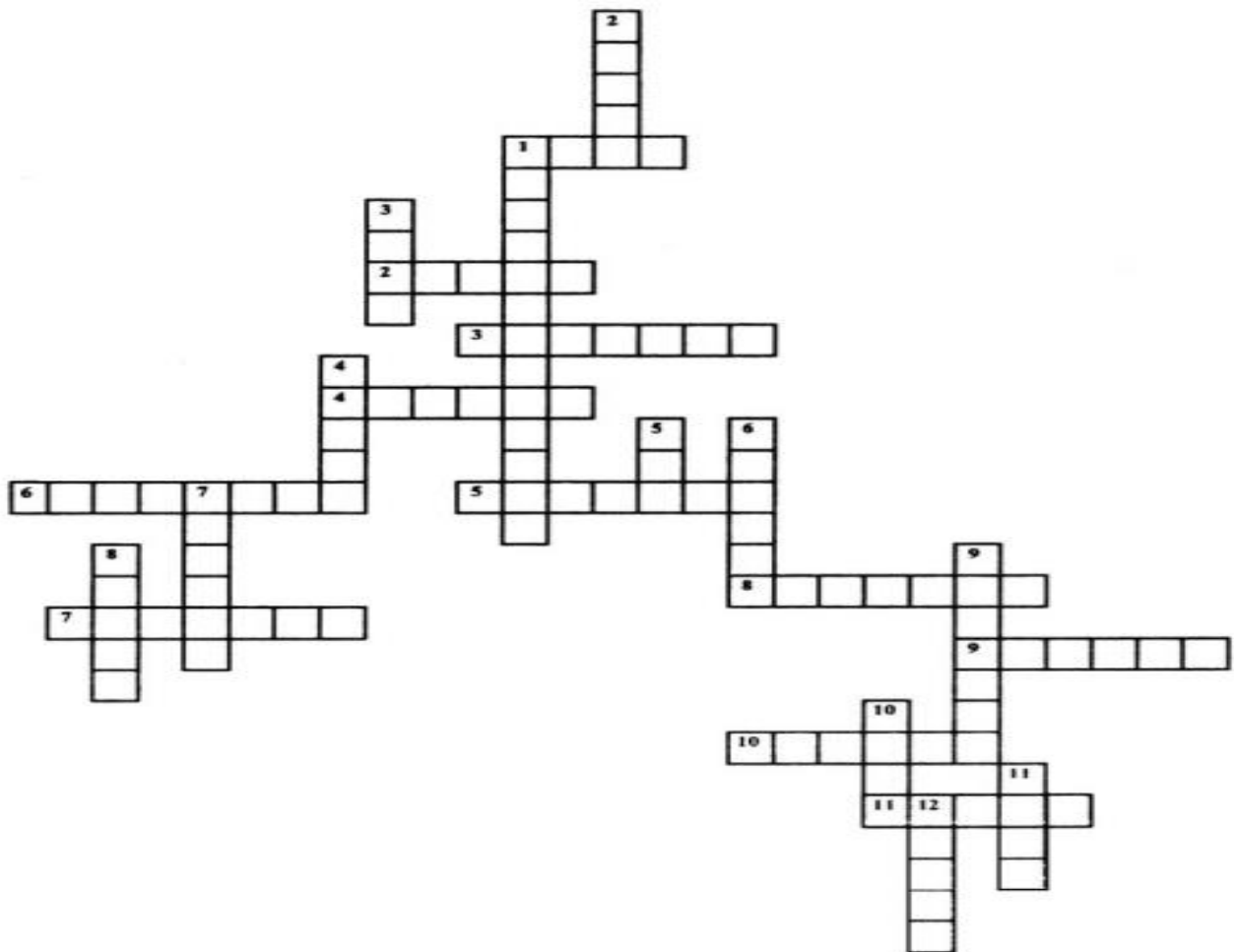
1. Свобода кожного – умова свободи для всіх (К. Маркс).
2. Буття визначає свідомість (К. Маркс).
3. Політика як покликання та професія (М. Вебер).

Обсяг: 2 – 4 сторінки формату А4.

Критерії оцінювання есе:

- 1) послідовність;
- 2) аргументованість;
- 3) креативність;
- 4) самостійність;
- 5) стиль.

На семінарському занятті студенти зачитують свої есе, дискутують, задають один одному запитання.

2.3.3. Розгадайте соціологічний кросворд за темою: "Історія соціології".

По горизонталі:

1. Автор теорії наслідування.
2. Французький психолог, що вважається родоначальником соціальної психології.
3. Сучасний американський соціолог, автор статті "Стать, патріархат і розвиток капіталізму".
4. Представник географічної школи (Школи одного фактора).
5. Автор книги "Мукаддіма".
6. Автор роботи "Самогубство".
7. Один з родоначальників сучасної соціології, автор книги "Описова соціологія".
8. Американський соціолог, творець теорії соціальної стратифікації.
9. Соціолог, який ввів поняття "статусний набір" і "рольовий набір".
10. Творець лінійно-штабної системи управління.
11. Сучасний французький соціолог, представник індустріальної соціології, який написав книгу про Майський рух 1968 року.

По вертикалі:

1. Одна зі стадій у закони трьох стадій О. Конта.
2. Німецько-американський психолог, неофрейдистів.
3. Творець концепції дзеркального "Я".
4. Автор книги "Втеча від свободи".
5. Засновник напрямку "символічний інтеракціонізм".
6. Автор книги "Спільність і суспільство".
7. Один із засновників расово-антропологічної школи (Школи одного фактора).
8. Сучасний російський соціолог "шістдесятник".
9. Основоположник формальної соціології.
10. Хто ввів термін "соціологія"?
11. Керівник Хотторнського експерименту.
12. Один з творців теорії делегування повноважень.

Відповіді на кросворд:

По горизонталі:

Гідденс.

Дюркгейм.

Лебон.

Мертон
Ріттер.
Сорокін.
Спенсер.
Тард.
Турен.
Файоль.
Хальдун.

По вертикалі:

Гобіно.
Зіммель.
Конт.
Кулі.
Лапін.
Мейо.
Мід.
Теніс.
Теологічна.
Урвік.
Фромм.
Хорні.

Автор кросворда допустив помилку. Знайдіть її. Це ваше завдання.

Тема 3. Суспільство як соціальна система, його соціальна структура, теорія соціальної стратифікації

Практичні завдання до теми 3

3.1. Змістовий рівень

Мета завдань змістового рівня – опанування підходів до розуміння соціальної стратифікації, вміння розрізняти якісні та кількісні методи соціологічних досліджень.

3.1.1. Заповніть табл. 16.

Таблиця 16

Методологічні підходи до аналізу соціальної стратифікації

Підхід до стратифікації	Представники	Стратифікація є позитивним явищем (+) чи негативним (–)	Сутність підходу
функціональний			
конфліктний			
еволюційний			

3.1.2. Заповніть табл. 17.

Таблиця 17

Методи соціологічного дослідження

Завдання	Якісні методи	Кількісні методи
Назвіть методи		
Зазначте специфіку методів		

3.1.3. Проаналізуйте поняття соціальної стратифікації за такою схемою (табл. 18). Завдання може бути виконано як індивідуально, так і у групі.

Таблиця 18

Аналіз поняття соціальної стратифікації

Рівень аналізу	+, позитивні риси, наслідки	–, негативні риси, наслідки
мікрорівень		
макрорівень		

3.2. Аналітичний рівень**3.2.1. Написання програми соціологічного дослідження.**

Мета завдання – формування навичок з підготовки проведення соціологічних досліджень.

Студентська група об'єднується у підгрупи 4 – 5 студентів у кожній, працюють над створенням програми соціологічного дослідження.

Послідовність написання програми соціологічного дослідження:

3.1. Обґрунтування проблемної ситуації (Проблема – протиріччя, яке вимагає вирішення). Проблема надається студентам: зниження

прибутку підприємства на 20 відсотків. Кожна група обирає конкретне підприємство чи продукт, послугу за яким буде розроблятися програма.

3.2. Вибір і обґрунтування об'єкта дослідження та частина соціальної реальності, яка містить у собі протиріччя і породжує проблемну ситуацію.

3.3. Вибір та обґрунтування предмета дослідження – найбільш значуща властивість, сторона об'єкта, яка підлягає безпосередньому вивченню.

3.4. Визначення цілей і завдань дослідження (мета дослідження орієнтує на його кінцевий результат. Завдання дослідження формулюють питання, на які повинні бути отримані відповіді).

3.5. Інтерпретація основних понять.

3.6. Формулювання гіпотез (за кожним завданням). Гіпотеза – обґрунтоване припущення щодо структури соціальних об'єктів, характер зв'язку між соціальними явищами і можливі підходи до вирішення соціальних проблем.

3.2.2. Розробка анкети соціологічного дослідження.

Мета завдання – формування навичок з підготовки проведення соціологічних досліджень.

Студентська група об'єднується у підгрупи 4 – 5 студентів у кожній, кожна підгрупа працює над створенням анкети соціологічного дослідження.

Спираючись на створену програму соціологічного дослідження перед студентами постає завдання створити анкету, запитання якої дадуть відповіді, будуть сприяти вирішенню поставлених завдань та меті дослідження.

Примітка: запитання анкети повинні бути закритого типу, тобто з варіантами відповідей. Слід пам'ятати, що відповіді "так" і "ні" є малоінформативними.

Орієнтуємось на створення анкети не менше 20 запитань, включаючи паспортичку.

3.3. Творчий рівень

3.3.1. Кейс "В університеті".

Мета завдання – формування здатності аналізувати стратифікаційні процеси та групові зв'язки; формування здатності грамотно визначати і знімати протиріччя в системі соціальної стратифікації, між різними соціальними групами; розвиток здібностей до соціального прогнозування явищ та процесів.

Огляд

Три близькі шкільні подружки Оля, Олена і Катерина поступили до університету. У той час як вони є подругами, дівчата зовсім різні з точки зору як соціального походження, так й інтересів. Оля, лідерка групи з досить забезпеченої сім'ї, у неї багато знайомих, її батьки також навчалися у тому самому університеті, вчиться на контрактному відділенні. Олена походить з багатодітної сім'ї і незважаючи на те, що вступила на бюджет повинна працювати. Катерина з бідної неповної сім'ї і має можливість навчання в університеті завдяки соціальній квоті та стипендії, займається спортом. Після кількох днів навчання дівчата стикаються з хлопцем з університету, що розповсюджує флаєри до нічного клубу з безкоштовними напоями для дівчат, причому зазначено, що вхід до клубу можливий з 18 років. Дівчата обговорюють чи варто йти. Оля збирається піти, але Олена вагається, Катерина теж висловлює сумніви. Вони йдуть разом до клубу та бачать, що туди заходять неповнолітні, тож Оля, а потім Олена заходять, у той час як Катерину затримує охоронець.

Аналіз

Кейс зосереджений на проблемах стратифікації та соціальних зв'язків. Напрями аналізу кейса:

1. **Відносини дружби.** Один із способів проаналізувати цей кейс є концентрація уваги на дружніх відносинах між Олею, Оленою і Катериною, і як ці відносини можуть бути змінені в результаті нового середовища. Важливо зрозуміти, чому такі різні дівчата є подругами, чи є дисбалансом претензії Олі на лідерство, чи зміняться дружні відносини після вступу до університету.

2. **Ідентичності.** Ситуація може бути описана за допомогою різноманіття ідентичностей: кожна дівчина має різні статуси, референтні групи та особистісні характеристики. Оля ідентифікує себе з батьками, що мають високий соціальний статус, вважає себе комунікабельною та доброю студенткою. Ідентичність Олени має особистісну стигму щодо надмірної ваги, але вона здебільшого характеризує себе як працювиту людину (працює менеджером у піцерії). Ідентичність Катерини пов'язана із захопленням баскетболом, однак великий вплив має походження з бідної неповної сім'ї. Ідентичності дівчат пов'язані з їх поведінкою: кожна дівчина має різні речі, що вона отримує і втрачає із походом до клубу.

Вивчення взаємозв'язку між їх соціальним підґрунтям, інтересами та ідентичностями може привести до розуміння їхньої поведінки.

3. **Тиск однолітків.** Кейс демонструє тиск з боку однолітків, з одного боку, та прагнення до конформності з іншого. Тиск, здається, виходить з трьох джерел: Оля, лідер групи; хлопець, що навчається в їх університеті та надав їм флаери; і велика група студентів, які ігнорують закони, спрямовані проти продажу алкогольних напоїв неповнолітнім. Кейс може бути використаний для обговорення груп впливу на індивіда, та як бажання бути частиною бажаної групи може привезти до конформної поведінки. Цей кейс дозволяє дослідити цінності, як джерело ідентичностей, так і проблеми групи, що пов'язані з конформністю. Коли і як соціальні групи стають більшим, ніж просто джерелом ідентичності? Коли вони стають силою, що формує конформність?

4. **Зміни ролей.** Можливо проаналізувати ситуацію з позиції рольової зміни від середньої школи до студента університету. Дівчата знаходяться на початку процесу зміни ролей. Чим ці дві ролі схожі? Чим вони відрізняються? Як вони будуть адаптуватися до нової ролі? Чи будуть змінені старі соціальні відносини, такі як їх дружба новими ролями і стосунками?

5. **Девіація.** Крізь ситуацію продажу алкогольних напоїв неповнолітнім, цей випадок може бути використаний для розуміння того, яка поведінка вважається девіантною і як поведінка стигмується як девіантна. У той час як продаж алкоголю до 18 років є незаконним, багатьма людьми це не вважається девіантною поведінкою. Цей випадок може, таким чином, використовуватися для вивчення різниці між нормами і законами. Чому продаж алкоголю є незаконним до 18 років? Чому серед студентів та старших школярів це досить часто є нормою (споживати алкогольні напої до досягнення 18 років)? Як можна описати питну культуру в Україні та як на споживання алкоголю неповнолітніми впливає прибуток фірм та бізнесменів, що вони отримують від такої моделі поведінки?

6. **Стать.** Хоча це і не головне питання кейсу, однак стать відіграє роль у розгляді ситуації. Хлопець запрошує їх до клубу, і три центральні персонажі є дівчатами. Чи змінилась би ситуація, якщо їх запросила дівчина? Як змінилась би ситуація, якщо троє друзів були всі хлопцями?

Організація роботи студентів.

У ході обговорення кейсу постають два основні запитання. По-перше, деякі студенти бачать у цьому випадку різних особистостей: лідера Олю, стигмовану Олену, і тиху Катерину. По-друге, деякі студенти вважають, що Олена і Катерина повинні чинити опір тиску з боку однолітків, але студенти, можливо, не замислюються про те, чому Олена та Катерина не робили цього. Тому у процесі дискусії важливо (1) переключити увагу від окремих особистостей на соціальні зв'язки і (2) дослідити причини, що спонукнули Олену та Катерину піти до клубу.

Приблизний план роботи.

1. Питання. Почніть з вивчення головних питань, проблем, що постають у цьому кейсі. Студенти індивідуально у зошитах зазначають головні питання та проблеми кейсу.

2. Ідентичності. Розділяємо студентську групу на три підгрупи: "Оля", "Олена" і "Катерина". Якщо ці групи занадто великі (тобто більше ніж 4 – 5 студентів у кожній групі) можна організувати декілька груп з кожного типу. Кожній підгрупі пропонується уявити себе сучасною молододою дівчиною та записати на аркуші паперу 10 – 15 відповідей на запитання: Хто я?

Кожна відповідь, як правило, відноситься до однієї з трьох категорій:

- рольові ідентичності, пов'язані з членством у групі, такі як студент, спортсменка, тощо;
- опис особистості, такі як заяви про зовнішність (висока, довге волосся), стиль взаємодії (екстраверт чи інтроверт) або особистість (примхлива, оптимістична);
- самооцінки, які включають судження про адекватність ролі (наприклад, добра студентка).

Після цього студенти за групами ідентифікують власні відповіді за трьома зазначеними категоріями, і на окремий аркуш виписують самі ідентичності, ранжують їх (від найбільш важливих до менш істотних).

Після того, як група виконала завдання на дошці зазначаємо ієрархію ідентичностей кожної дівчини (Олі, Олени, Катерини) та пробуємо порівняти отримані дані, обґрунтовуючи чому для кожної дівчини певні ідентичності є більш актуальними, використовуючи ідеї, подані в кейсі.

Можна обговорити, яким чином різні ідентичності впливають на поведінку кожної дівчини, прийняття рішення щодо походу у клуб.

3. Дружба. Багато першокурсників бажають знайти нових друзів, намагаючись зберегти старих, тому студенти можуть поділитися уявленням про дружбу взагалі та стосовно дружніх відносин, що описані у кейсі. Дружба як цінність. Проблеми, що можуть стати на заваді дружбі. Як у дружніх відносинах поєднуються альтруїзм та егоїзм, почуття приналежності і індивідуальність? Дружба як форма тиску з боку однолітків?

4. Конформізм явно не обговорюється в тексті, але може бути використаний для розуміння соціально-психологічного підґрунтя поведінки (наприклад, в контексті норми та девіації за Р. Мероном).

У яких випадках приналежність до групи стає настільки потужною, що мотивує індивідів робити речі, які вони інакше не могли б зробити.

5. Зміни ролей. Студентам пропонується уявити, як зміняться ідентичності Олі, Олени та Катерини в найближчі пару років. Які ідентичності стануть більш помітними, а значення яких знизиться? Після цього можна обговорити які зміни ідентичностей чекають на дівчат після закінчення ВНЗ і як вони пов'язані із змінами їх соціальних ролей, груп приналежності, соціальними зв'язками.

6. Рішення. Яке б рішення прийняли самі студенти, якщо б вони були на місці дівчат. Важливо зрозуміти, як їх думки з цього питання пов'язані з аналізом мотивів, цінностей дівчат у кейсі.

7. Загальна картина. Завершення обговорення, сфокусуємось на соціальному контексті, звернувши увагу на ще один важливий соціальний суб'єкт у даному кейсі – місцевій нічний клуб, який дозволяє, а іноді й спонукає студентів споживати алкогольні напої, наприклад.

Запитання для критичного аналізу.

1. Як би ви описали Олю, Олену та Катерину? Що об'єднує дівчат, а що робить різними?

2. Як Оля, Олена та Катерина розійшлися у своїх поглядах стосовно відвідування клубу? Як би ви пояснили цю різницю у поглядах?

3. Якщо б ви були Катерина, що б ви зробили? Ви б сказали правду стосовно віку охоронцю на вході і пішли додому або чекали зовні на ваших подруг? Чи збрехали б і пішли до клубу?

4. Якщо б ви були Оленою, як тільки ви побачили, що Катерину зупинив охоронець, що б ви зробили?

5. Як ви вважаєте, це було б більшою "девіацією" для Олени не пити протягом усього навчання в університеті або пити до досягнення повноліття?

6. Що ви думаєте про дружбу цих дівчат? Як ви думаєте, чи буде тривати їх дружба? Поясніть свою точку зору.

7. Незважаючи на те, що продаж алкогольних напоїв до 18 років є незаконним, досить часто у студентському товаристві закон порушується. Чому ви так думаєте? Чи закон повинен бути змінений, чи збережений?

3.3.2. Візуалізація стратифікаційної структури суспільства.

Мета завдання – розвиток творчих здібностей та здібностей до аналізу соціальних явищ і процесів.

Стратифікаційна структура українського суспільства має форму трикутника (слабо представлений середній клас, розповсюджена бідність), для порівняння стратифікаційна структура американського суспільства представляє ромб (більшість становить середній клас, еліта та люди за межею бідності – незначний відсоток).

Завдання: Об'єднайтеся у групи по 4 – 5 студентів, намалюйте стратифікаційну структуру українського суспільства, підготувати по два запитання іншим групам за темою стратифікація. Додатково формується група з трьох студентів, їх завдання сформулювати критерії оцінки малюнків та провести оцінювання виступів кожної з груп.

Тема 4. Особистість у системі соціальних зв'язків

Практичні завдання до теми 4

4.1. Змістовий рівень

Мета завдань змістового рівня – систематизація знань за темою 4: розуміння специфіки внутрішніх детермінантів поведінки, первинної та вторинної соціалізації, приписаних та досягнутих статусів.

4.1.1. Заповніть табл. 19.

Таблиця 19

Внутрішні детермінанти поведінки

Детермінанти	Визначення	Класифікація
Потреби		
Цінності		
Мотиви		
Норми		

4.1.2. Дайте відповідь на таке запитання: Чим відрізняються поняття людина, індивід, особистість, індивідуальність, актор? Відповідь обґрунтуйте.

4.1.3. Заповніть табл. 20.

Таблиця 20

Особливості первинної та вторинної соціалізації

Особливості	Первинна соціалізація	Вторинна соціалізація
Часовий період		
Агенти		
Механізми		

4.1.4. Гра "Калейдоскоп статусів".

Організація роботи зі студентами:

На дошці навмання обираємо та записуємо літери: наприклад, Д, Р, Ф, П. Треба записати статуси особистості, що починаються на ці літери. Викладач фіксує всі пропозиції на дошці. Потім студенти об'єднуються у групи по 3 – 4 студенти та обирають одну з літер, записують статуси, що починаються на зазначену літеру. Аналізують, які статуси є досягнутими, які приписані.

Приписаний статус – це об'єктивно задане положення людини у суспільстві, для досягнення якого їй не потрібно прикладати зусиль. Він визначається статтю, віком, соціальним походженням, положенням батьків та ін. Досягнутий статус – це положення людини у суспільстві, яке залежить від її здібностей і особистих зусиль.

Чия команда це зробить краще? Чи зрозуміли студенти різницю між статусами та ролями? Соціальні ролі – це певні способи дій, поведінки індивіда (або групи), які відповідають прийнятим у суспільстві нормам та здійснюються залежно від соціального статусу. Якщо сам статус визначає позицію людини в суспільстві (учень, студент, військовий, дружина), то соціальна роль – функція, яка виконується нею в даній позиції. Функції (рольові дії) в кожному суспільстві визначаються загальноприйнятими в ньому нормами і часто закріплюються в різних документах (законах, правилах, інструкціях, статутах і т. п.).

4.1.5. Перевірте на статусну сумісність наведені статуси за двома критеріями.

Критерій 1. Стратифікаційна несумісність – протиріччя між положеннями на чотирьох шкалах стратифікації (дохід, влада, освіта, престиж) одного і того ж володаря статусного набору, наприклад, професора або поліцейського. Для наочного зображення стратифікаційної несумісності бажано намалювати відповідні стратифікаційні профілі, тобто графічне зображення індивідуальних статусів на чотирьох шкалах стратифікації.

Критерій 2. Сферна несумісність – протиріччя між статусами або родом діяльності, що належать до чотирьох сфер суспільства: економічної, соціальної, політичної, духовної. Для розгляду статусів з точки зору сферної несумісності слід скористатися статусним портретом (статусним набором) людини.

Формулювання завдання. Перевірте на статусну сумісність такі поєднання:

1. Пенсіонер, бізнесмен.
2. Міністр, рибалка, колекціонер.
3. Фотограф, гравець НХЛ.
4. Кіноман, наркоман.
5. Колгоспник, городянин, пенсіонер.
6. Учитель, бізнесмен, стажист.
7. Міліціонер, пенсіонер.
8. Турист, ув'язнений.
9. Інвалід, спортсмен.
10. Православний, наркоман.

Приклад: Пенсіонер, Бізнесмен. Розглянемо стратифікаційну сумісність цих двох статусів. Два статуси несумісні (Стратифікаційні профілі знаходяться на різних рівнях) і, отже, дані статуси не можуть належати одному і тому ж індивіду. Особистості, що володіють цими статусами, належать до різних класів: "пенсіонер" до нижчого, а "бізнесмен" до вищого.

Розглянемо "сферну" статусну сумісність. Аналіз "сферної" сумісності показує, що статус "пенсіонера" належить до соціально-демографічної групи: головним критерієм приналежності індивіда до статусу "пенсіонер" є вік, статус "бізнесмен" відноситься до групи соціальних статусів: головним критерієм приналежності до цього статусу є професія. Соціально-демографічний статус за характе-

ристикою "вік" для пенсіонера припускає, що індивід повинен мати вік вищий віку, при якому законодавством надається можливість відходу на пенсію. Соціальний статус за характеристикою "професія" для бізнесмена неодмінно передбачає його зайнятість, у якійсь професійній сфері діяльності (до відходу на пенсію). Тому можна зробити висновок, що бізнесмен не може бути пенсіонером.

4.1.6. Дайте обґрунтовану відповідь на таке запитання.

Яку роль у житті особистості, в її соціальних зв'язках грає праця? Як ви вважаєте, праця "створила" або "зіпсувала" людини? Аргументуйте свою відповідь.

4.1.7. Дайте обґрунтовану відповідь на таке запитання.

Розглядаючи основні етапи історії формування людини як особистості, Кон І. С. відзначає: "У людини індивідуально-природні відмінності доповнюються відмінностями соціальними, обумовленими суспільним поділом праці та диференціацією соціальних функцій, а на певному етапі суспільного розвитку – також і відмінностями індивідуально-особистісними. Усвідомлення значущості, соціальної та особистої цінності індивідуальних відмінностей і пов'язану з цим автономізацію індивідів назовемо персоніфікацією".

Запитання: Спробуйте виділити ті властивості, які складають ваші індивідуально-природні, соціальні та індивідуально-особистісні відмінності від інших індивідів. Які з виділених властивостей ви вважаєте цінними для суспільства і для себе?

4.2. Аналітичний рівень

4.2.1. Ділова гра "Конфлікт на промисловому підприємстві".

Мета завдання – імітація економічної діяльності, знайдення оптимального управлінського рішення запропонованої проблеми; ознайомлення з конфліктними ситуаціями, що виникають в організації; розуміння ролі особистості у розвитку організації.

Організація роботи зі студентами:

1. За 1 – 2 тижні студенти отримують установку на проведення ділової гри, ознайомлюються з темою, метою заняття та ігровою ситуацією. Студентам надаються рекомендації щодо літератури, із якою

вони мають попрацювати й надаються контрольні запитання, завдяки яким можна перевірити підготовленість до заняття.

Практичне заняття починається з короткого бліц-опросу за контрольними запитаннями (10 – 15 хвилин).

Можлива теоретична частина заняття.

1. Вкажіть основні ознаки організації.
 2. Що таке внутрішнє та зовнішнє середовище організації?
 3. Яким чином може впливати внутрішнє та зовнішнє середовище організації на конфлікти в організації?
 4. Перелічить основні типи конфліктів в організації та надайте їм коротку характеристику.
 5. Перелічить ознаки назрівання конфлікту в організації.
 6. Окресліть роль особистості на функціонування організації.
2. Далі студенти розподіляють ролі, уточнюється ігрова ситуація та сценарій і надається 10 – 15 хвилин на підготовку до гри, входження у ролі. Після цього розігрується сценарій (до 30 хвилин). Решта часу призначена для аналізу дій кожного з учасників гри та їх колективні дії.

Ігрова ситуація. Підприємство опинилося на межі банкрутства. Продукція підприємства через низьку якість та високу собівартість не витримує конкуренції на ринку збуту (на цьому етапі важливо уточнити з групою, на якій стадії кризи знаходиться підприємство, для того, щоб спрямувати дії "антикризової команди" на певний сценарій роботи).

Обговорюється групою кількість працюючих на підприємстві (з акцентом уваги на окремих умовних категоріях працюючих – адміністративно-управлінському апараті; працівниках перед пенсійного віку, жінках, що мають малолітніх дітей; решті працюючих. Передбачається, що представники кожної з цих категорій будуть мати власне бачення ситуації і захищати інтереси своєї групи). Уточнення потребує також і те, яким саме є це підприємство – державним, комерційним чи акціонерним.

Для створення ігрової "інтриги" студентам можна запропонувати можливі заходи, які можуть в зазначеній ситуації допомогти вийти із скрутного становища:

- замінити застаріле обладнання на нове;
- скоротити приблизно вдвічі кількість працюючих;
- підвищити кваліфікацію працівників, що залишилися;
- знайти та залучити додаткове фінансування;
- радикально перебудувати всю структуру підприємства.

Учасники гри:

1. Генеральний директор підприємства.
2. Технічний директор.
3. Менеджер з фінансів.
4. Менеджер з персоналу.
5. Голова профспілкового комітету.
6. Представники всіх категорій працівників.
7. Група експертів, що будуть оцінювати та аналізувати гру.

Хід гри:

1. Генеральний директор відкриває нараду та доповідає про ситуацію, що склалася.

2. Технічний директор висловлює думку про необхідність впровадження нової технології, пропонує власний варіант реконструкції підприємства.

3. Менеджер з фінансів пропонує можливі варіанти щодо залучення додаткового фінансування, необхідного для проведення реконструкції підприємства та розв'язання кадрових питань.

4. Менеджер з персоналу висловлює свої міркування щодо можливих варіантів вирішення кадрових проблем.

5. Голова профкому захищає права працівників підприємства та пропонує свій варіант розв'язання проблеми.

6. Представники усіх категорій працівників намагаються захистити своїх колег та висловлюють власне ставлення і власну точку зору щодо реконструкції виробництва.

7. Генеральний директор підводить підсумки наради.

Після цього експерти, що спостерігали за ситуацією оцінюють, як загальну концепцію можливого розв'язання проблеми, так і дії та пропозиції окремих дійових осіб гри.

Далі проводиться загальне обговорення гри із усією групою. При цьому їй учасникам необхідно надати право висловити власну точку зору, тепер вже не обмежену певною роллю.

Завершенням заняття мають стати висновки, зроблені студентами на основі досвіду, набутого під час гри та оцінки якості проведеної роботи.

4.2.2. Встановіть відповідність між професійними ролями та якостями, що вони формують. Відповідь обґрунтуйте.

Мета завдання – розвиток здатності аналізувати умови формування особистості в сучасному суспільстві.

Професійні ролі справляють істотний вплив на особистість, формуючи ті чи інші якості, стереотипи мислення та поведінку людини. Проявіть соціологічну уяву і спробуйте встановити однозначну відповідність між перерахованими в табл. 21 колонці під № 1 професійними ролями і названими в колонці № 2 якостями, які вони формують.

Таблиця 21

Професійні ролі та якості, що вони формують

Професійні ролі	Професійні якості
№ 1	№ 2
1. Лікар 2. Інженер 3. Викладач 4. Керівник 5. Слідчий 6. Економіст	1. Турбота про надійність і безпеку 2. Підвищена зарозумілість 3. Підозрілість 4. Поява розумових і мовних штампів 5. Прагнення до особливої точності 6. Прагнення вселити впевненість у сприятливому результаті справи

4.3. Творчий рівень

4.3.1. Кейс "Проблема вибору професії".

Мета завдання – розвиток здатності визначати фактори, що впливають на розвиток особистості; розвиток здатності аналізувати і корегувати умови формування індивідуальності в сучасному суспільстві.

Огляд

1. Кейс розповідає про те, що одним з найбільш відповідальних, визначальних нашу долю, є вибір професії. У світі існує понад 2 000 професій і зробити вибір дуже важко, важливо поставитися до цього якомога серйозніше, отже від вдалого вибору професії залежить наше майбутнє. Але як зробити цей вибір, коли душа лежить до одного, рідні закликають до іншого, а друзі учаться і вибрали щось третє, час диктує – четверте? Володимир після школи доводиться робити вибір професії. Тато радить синові вибрати професію викладача, щоб ділитися своїм досвідом (предмет праці: люди і колективи), мама рекомендує стати дизайнером (предмет праці: художній образ, його частини, елементи і властивості), бабуся хоче, щоб онук став ветлікарем (предмет праці: живі організми), дідусь бачить онука інженером (предмет праці: технічні

системи та речові предмети), близькі друзі навчаються і радять йти на програміста (предмет праці: умовні знаки, коди і формули). Як же Володимиру зробити правильний вибір майбутньої професії? Володимир у розпачі. Особистісні риси Володимира: комунікабельність, відповідальність, стресостійкість, організаторські здібності, аналітичні здібності, просторове мислення.

Аналіз

Кейс зосереджений на проблемах вибору особистості і соціальних зв'язках. Напрями аналізу кейса:

1. Міжособистісні відносини. Один із способів проаналізувати цей кейс є концентрація уваги на міжособистісних відносинах між Володимиром, його мамою, татом, бабусею, дідусем та близькими друзями. Необхідно зрозуміти, чия точка зору цінна і чиї аргументи для нього найбільш важливі.

2. Професійна ідентичність. Ситуація може бути описана за допомогою різноманітності професійних ідентичностей. Переживання ідентичності з віком, з розвитком особистості посилюється: Володимир відчуває зростаючу безперервність між усім тим, що він пережив за все своє дитинство, і тим, що йому належить пережити в майбутньому; між тим, ким він хоче бути, і тим, якими є очікування інших по відношенню до нього. Ідентичність допоможе йому реалізувати основну потребу – знайти свою соціальну нішу й уникнути найбільшого страждання – самотності та сумнівів. Володимир ідентифікує себе з професією тата, але для цього йому необхідно усвідомити свою професійну придатність, ідентичність з професією мами пов'язана з професійним самовизначенням, ідентичність з професією бабусі пов'язана з виробленням професійно важливих якостей, ідентичність з професією дідуса пов'язана з професійною готовністю та ідентичність з професією більшості друзів пов'язана з професійним розвитком. Вивчення взаємозв'язку між цілями, інтересами, мотивами і ідентичностями може привести до розуміння і прийняття важливого рішення в житті Володимира.

Професійна ідентичність Володимира пов'язана із емоційним станом, у якому він перебуває на етапі професійного вибору; виникла на основі відношення до професійної майбутньої професійної діяльності і професіоналізації в цілому як засобу соціалізації, самореалізації і задоволення рівня домагань, також на основі ставлення школяра до себе як суб'єкта професійного шляху, як майбутнього професіонала.

3. Тиск старшого покоління та однолітків. Кейс демонструє тиск з боку декількох джерел, представників старшого покоління та однолітків. Кейс може бути використаний для обговорення впливу однолітків та старшого покоління на особистість, та як бажання не допустити конфліктної ситуації може привезти до конформної поведінки особистості. Цей кейс дозволяє дослідити чинники, які впливають на формування професійної ідентичності, проблеми вибору майбутньої професії.

4. Вибір професії. На вибір майбутньої професії впливає мотивація досягнень, думка батьків, уявлення про себе, наявність здібностей і особливих особистісних рис, а також практичні міркування, продиктовані обставинами, які склалися. Як свідомо знайти найбільш придатну для себе професію? Чому людині доводиться вибирати професію, яка дозволить знайти робоче місце і дасть лише кошти для існування? З яких причин цей вибір зроблений? Чи серйозним, зваженим було рішення вибору професії? Як усвідомити свої мотиви вибору? Чи правильний це був вибір? Чому рідні та друзі радять обрати саме цю професію? Яка допомога необхідна Володимирі при виборі професії?

5. Зміна ролей. Можливо проаналізувати ситуацію з позиції рольової зміни від середньої школи, студента університету та професіонала в своїй справі. Володимир та його друзі знаходяться на початку процесу зміни ролей, старше покоління вже має певний досвід. Чим ці ролі схожі? Чим вони відрізняються? Як вони будуть адаптуватися до нової ролі? Чи будуть змінені старі соціальні відносини, статуси та стосунки?

6. Вік та досвід. Хоча це і не головне питання кейсу, однак вік та досвід відіграє важливу роль у професійному виборі. Чи змінилась би ситуація, якщо всі радники були одного віку? Як змінився би вибір, якщо у радників не було б особистого досвіду?

Організація роботи студентів.

У ході обговорення кейсу постають два взаємопов'язані основні запитання. По-перше, проблема вибору: Володимир може зробити вибір професії як тато – викладача, або як мама – дизайнера, чи як бабуся – ветлікарем, або як дідусь – інженером. По-друге, перспективи та недоліки кожного вибору. Тому у процесі дискусії важливо (1) переключити увагу від окремих особистостей на соціальні зв'язки, (2) спробувати спрогнозувати перспективи кожної професії у майбутньому; встановити відповідність між особистісними якостями Володимира та зазначеними професіями; знайти оптимальне рішення.

Приблизний план роботи.

1. Питання. Студенти індивідуально у зошитах зазначають головні питання та проблеми кейсу.

2. Ідентичності та особистісні якості. Студентську групу об'єднуємо в п'ять підгруп: "тато", "мати", "бабуся", "дідусь" та "друзі". Якщо ці групи занадто великі (тобто більше ніж 4 – 5 студентів у кожній групі) можна організувати кілька груп з кожного типу. Кожній підгрупі пропонується "вжитися у роль" та записати на аркуші паперу 10 відповідей на запитання: Хто я? Якими якостями я володію, враховуючи професійні побажання кожної групи?

Після того, як група виконала завдання на дошці зазначаємо ієрархію ідентичностей та запропонованих особистісних якостей та пробуємо порівняти отримані дані з ідентичностями та якостями Володимира.

Можна обговорити, яким чином різні ідентичності та якості впливають на кінцевий вибір, прийняття рішення щодо майбутньої професії.

3. Міжособистісні відносини. Багато школярів бажають знайти професію, яка обумовлена престижем в очах людей, важливими є мотив наслідування друзів, бажання довести свою незалежність батькам чи навпаки наслідування сімейних традицій. Студенти можуть поділитися уявленнями про відносини з батьками та друзями. Міжособистісні відносини як цінність. Чи можливе поєднання альтруїзму та егоїзму, почуття приналежності та індивідуальності у даному кейсі?

4. Вибір професії. Обираємо ключові професійні та особистісні компетентності за кожною професією. У яких випадках професійний вибір мотивує особистість робити речі, які вона раніше не могла б зробити?

5. Зміна ролей. Студентам пропонується уявити, як зміняться ідентичності Володимира в найближчі декілька років в залежності від його вибору. Які ідентичності стануть більш помітними, а значення яких знизиться в залежності від обраної професії? Після цього можна обговорити які зміни ідентичностей чекають на Володимира після закінчення ВНЗ та в професійному становленні, як вони пов'язані із змінами соціальних ролей, групами приналежності, соціальними зв'язками за кожним варіантом вибору професії.

6. Вибір. Який би вибір зробили самі студенти, якщо б вони були на місці Володимира. Які мотиви вибору були для них найголовніші? Важливо зрозуміти, як думки з цього питання пов'язані з аналізом мотивів, цінностей та цілей у кейсі.

7. Загальна картина. Завершення обговорення, сфокусуємось на соціальному контексті, на особливостях сучасного суспільства, що називають суспільством ризику, суспільством споживання, інформаційним суспільством. Які професії є найбільш затребуваними у сучасному суспільстві та у майбутньому.

Запитання для критичного аналізу.

1. Як би ви описали батька, мати, бабусю, дідуся, друзів? Що об'єднує їх, а що робить різними?

2. Як батько, мати, бабуся, дідусь, друзі розійшлися у своїх порадах стосовно вибору професій? Як би ви пояснили цю різницю у поглядах?

3. Якщо б ви були Володимиром, який вибір ви б зробили? Які мотиви стали би для вас вирішальними?

4. Які є переваги та недоліки раннього початку трудової діяльності, одразу після школи?

6. Які професії можна назвати професіями майбутнього. Обґрунтуйте свою відповідь.

Тема 5. Спеціальні соціологічні теорії

Практичні завдання до теми 5

5.1. Змістовий рівень

Мета завдань змістового рівня – розуміння специфіки та вивчення спеціальних соціологічних теорій.

5.1.1. Заповніть табл. 22.

Таблиця 22

Спеціальні соціологічні теорії

Спеціальні соціологічні теорії	Предмет вивчення	Мета та завдання	Основні категорії та їх визначення, класифікація	Можливість застосування у професійній діяльності
Соціологія культури				
Соціологія особистості				
Соціологія здоров'я				
Соціологія молоді				

5.1.2. Метод метаплану.

Даний метод є ефективним при знайомстві з ключовими поняттями спеціальних соціологічних теорій. Наприклад, при аналізі соціології культури студенти називають поняття, що відносяться, на їх думку, до культури (духовність, традиції, норми, музика й ін.) – пропонувані поняття записуються на дошці. У ході заняття відбувається періодичне звернення до даних понять (у ході інтерпретації підходів, класифікації форм культури). Даний метод дозволяє з одного боку, працювати з конкретним матеріалом з іншого – візуалізувати сприйняття.

5.2. Аналітичний рівень

5.2.1. Характеристика корпоративної культури за Г. Хофстеде.

Мета завдання – застосування знань з соціології культури у професійній діяльності, зокрема вивчення феномену корпоративної культури за Г. Хофстеде.

Голландський вчений Г. Хофстеде здійснив великий дослідницький проект з вивчення відмінностей національних культур у діяльності дочірніх компаній багатонаціональної корпорації в 64 країнах. Він опитав більше 160 000 менеджерів і співробітників організацій про задоволеність їх своєю працею, керівництвом, колегами, про сприйняття проблем, що виникають у процесі роботи, про життєві цілі, вірування і професійні переваги.

Г. Хофстеде виявив значущі відмінності в поведінці менеджерів і фахівців різних країн. Він з'ясував, що більшість відмінностей у робочих цінностях і відносинах пояснюються національною культурою, а також залежать від місця в організації, професії, віку і статі. Г. Хофстеде виділив п'ять аспектів, що характеризують менеджерів і фахівців та організацію в цілому:

- 1) індивідуалізм – колективізм;
- 2) дистанція влади;
- 3) прагнення до уникнення невизначеності;
- 4) мужність – жіночність;
- 5) довгострокова – короткострокова орієнтація.

Організація роботи зі студентами. Студентська аудиторія об'єднується у чотири групи. Кожна група отримає завдання схарактеризувати один з аспектів корпоративної культури, заповнивши табл. 23–26. Кожна група презентує результати своєї роботи перед усією аудиторією.

Завдання для першої групи студентів.

1. Заповніть табл. 23, використовуючи такі характеристики: керівництво не бажає втручатися в особисте життя співробітників – співробітники очікують участі організації у вирішенні їхніх особистих справ; слабе – сильне; співробітники вважають, що повинні сподіватися тільки на себе, відстоювати свої інтереси; співробітники очікують, що підприємство буде захищати їх інтереси; почуття обов'язку і лояльність співробітників; індивідуальна ініціатива кожного члена організації; усередині або поза організацією на основі компетенції – виключно всередині організації відповідно до стажу; керівництво використовує нові ідеї та методи, стимулює активність індивідів і груп – керівництво використовує традиційні форми; дистанційність – згуртованість.

Таблиця 23

Характеристика індивідуалістичної і колективістської культури організації

Параметри культури	Індивідуалістична культура організації	Колективістська культура організації
Втручання в особисте життя співробітників		
Вплив організації на самопочуття співробітників		
Захист інтересів		
Функціонування підприємства		
Просування по службі		
Мотивація		
Соціальні зв'язки		

Дистанція влади вимірює ступінь, у якій найменш наділений владою індивід в організації приймає нерівноправність у розподілі влади і вважає його нормальним станом речей.

Завдання для другої групи студентів. Заповніть табл. 24, використовуючи такі характеристики: низька – висока; директивний – демократичний; нерівність людей – нерівність ролей; підлеглі розглядають своїх керівників як інших людей – підлеглі розглядають своє вище керівництво в якості таких же, як вони, людей; вище керівництво недоступно – вищі керівники доступні; накази не обговорюються: сила передує праву – в організації право важливіше по відношенню до сили; багаторівнева, тенденція до централізації – плоска, тенденція до децентралізації; розмір управлінського апарату – велика кількість керівних-контролюючих співробітників; склад керівництва малочисельний – велика кількість; низька – висока; "білі комірці" мають більш високий статус – робочі володіють тим же статусом, що і службовці.

Таблиця 24

Характеристика культур з високим і низьким рівнем дистанції влади

Параметри культури	Культура с високим рівнем дистанції влади	Культура с низьким рівнем дистанції влади
Частота вираження підлеглими своєї незгоди		
Стиль управління		
Сприйняття нерівності		
Ставлення до керівників		
Доступність керівництва		
Ставлення до права		
Структура організації		
Розмір управлінського апарату		
Диференціація заробітної плати		
Кваліфікація працівників нижчого рівня		
Статус робітників і службовців		

Прагнення до уникнення невизначеності вимірює рівень, у якому люди відчувають загрозу від невизначених, незрозумілих ситуацій, і рівень, при якому вони намагаються уникати таких ситуацій. В

організаціях з високим рівнем уникнення невизначеності керівники, як правило, концентруються на окремих питаннях і деталях, орієнтовані на виконання завдання, не люблять приймати ризикованих рішень і брати на себе відповідальність. В організаціях з низьким рівнем уникнення невизначеності керівники концентруються на стратегічних питаннях, готові приймати ризиковані рішення і брати відповідальність на себе.

Завдання для третьої групи студентів. Заповніть таблицю 25, використовуючи такі характеристики: готовність персоналу жити "теперешнім днем" – у працівників велика тривога за майбутнє; працівники віддають перевагу невеликій організації – працівники віддають перевагу великій організації; молодь – середній і похилий вік; стійка – низька; надія на успіх – страх неуспіху; велика – слабка; перевага управлінської кар'єри перед кар'єрою спеціаліста – перевага кар'єри фахівця перед кар'єрою управлінця; керівник не є фахівцем у сфері управління – керівник повинен бути експертом, фахівцем у сфері управління; конфлікт в організації розглядається як природний стан – конфлікти в організації небажані; нормальне і продуктивне явище – суперництво не вітається; висока – низька.

Таблиця 25

Характеристика культур з високим і низьким рівнем уникнення невизначеності

Параметри культури	Культура з низьким рівнем уникнення невизначеності	Культура з високим рівнем уникнення невизначеності
Ставлення до часу		
Бажаний розмір організації		
Вік менеджерів середнього рівня		
Мотивація досягнення мети		
Ставлення до успіху		
Готовність до ризику		
Бажаний тип кар'єри		
Кваліфікація керівника		
Ставлення до конфліктів		
Конкуренція між працівниками		
Готовність до компромісу з опонентами		
Готовність до невизначеності в роботі		

Мужність – це стан, у якому домінуючими цінностями в суспільстві вважаються наполегливість, напористість, добування грошей і придбання речей і не надається особливого значення турботі про людей. Жіночність – це стан, у якому домінуючими цінностями в суспільстві вважаються взаємини між людьми, турбота про інших і загальна якість життя. Вимірювання мужності – жіночності має важливе значення для визначення методів мотивації на робочому місці, вибору способу розв'язання найскладніших завдань, для вирішення конфліктів.

Завдання для четвертої групи студентів. Заповніть табл. 26, використовуючи такі характеристики: чоловік повинен заробляти, жінка – виховувати дітей – чоловік не обов'язково повинен заробляти на життя, він може займатися вихованням дітей; чоловік повинен домінувати в будь-якій ситуації – різниця між статями не впливає на заняття владних позицій; успіх – єдине, що значимо в житті – якість життя; жити для роботи – працюю, щоб жити; гроші і хороші матеріальні умови – чоловіки і оточення; завжди бути кращим – орієнтація на рівність; незалежність – солідарність; поважати тих, хто досяг успіху – співчуття невдахам; логіка – інтуїція.

Таблиця 26

Характеристика "чоловічих" і "жіночих" культур

Параметри культури	Чоловіча культура	Жіноча культура
Роль чоловіка і жінки		
Домінування		
Головна цінність		
Життя і робота		
Що є важливим		
Прагнення		
Ставлення до свободи		
Почуття		
Прийняття рішень		

Цінності, пов'язані з довгостроковою орієнтацією, визначаються ощадливістю і напористістю; цінностями, пов'язаними з короткостроковою орієнтацією, є повага до традицій, виконання соціальних зобов'язань і прагнення не втрачати свого обличчя. Для цього показника таблиця відмінностей не складалася через недостатню вивченості цієї галузі.

2. Завдання для студентів: навести приклади країн за усіма аспектами корпоративної культури. Підсумки.

5.2.2. Робота з візуальним матеріалом.

Мета завдання – поглиблення знань різних спеціальних соціологічних теорій.

Ефективність використання в якості візуального матеріалу репродукцій художніх картин. Використання на заняттях фотоматеріали з періодичних видань журналів. У якості подібних матеріалів також можуть бути використані рекламні ролики та художні фільми.

Завдання для студентів – інтерпретувати візуальний матеріал з точки зору різноманітних спеціальних соціологічних теорій. Метод особливо підходить для вивчення соціології культури, соціології гендеру, соціології емоцій, соціології реклами, соціології тіла, соціології особистості.

5.3. Творчий рівень

5.3.1. Виступ із презентацією.

Мета завдання – формування здатності визначати специфіку соціологічного вивчення економічних, політичних, культурних, релігійних та інших явищ.

Кожний студент обирає тему – одну з галузевих соціологій та готує презентацію за обраною темою.

Технічні вимоги: близько 20 – 25 слайдів кожна презентація, співвідношення тексту до картинок 50 : 50, шрифт не менше 28 Times New Roman.

Рекомендовані теми для презентацій:

1. Соціологія економіки.
2. Соціологія політики.
3. Соціологія культури.
4. Соціологія реклами.
5. Соціологія емоцій.
6. Соціологія девіантної поведінки.
7. Етносоціологія.
8. Соціологія праці.
9. Соціологія гендеру.
10. Соціологія сім'ї.
11. Соціологія тіла.
12. Соціологія комунікацій.
13. Соціологія організації.
14. Соціологія управління.

15. Соціологія освіти.
16. Соціологія молоді.
17. Соціологія релігії.
18. Соціологія міста.
19. Соціологія села.
20. Соціологія особистості.
21. Соціологія суспільної думки.
22. Соціологія здоров'я.

Критерії оцінювання презентацій:

1. Змістовність.
2. Послідовність.
3. Відповідність технічним вимогам (кількість слайдів, шрифт, тощо).
4. Відповідність картинок тексту.
5. Самостійність.
6. Креативність.

5.3.2. Метод групових дискусій у вирішенні творчих завдань.

Мета завдання – розвиток комунікативної компетентності, ознайомлення із спеціальними соціологічними теоріями.

Організація роботи зі студентами.

Варіант 1. Студенти об'єднуються в робочі групи по 4 – 5 студентів у кожній, кожна група виконує власне завдання. У якості альтернатив пропонуються такі: визначити соціальні функції і дисфункції освіти, засобів масової комунікації (телебачення, Інтернет, релігії тощо).

Варіант 2. Кожна група повинна надати коментар до кількох культурних форм: тексту розмови (ритуал вітання) чи фотографій з зображенням різних стилів одягу, жестів, процесу рольової гри дитини та ін. Коментар і культурну інтерпретацію (розшифровку) рекомендується представляти, використовуючи соціологічні теорії (етнометодологія, символічний інтеракціонізм, теорія ролей). Кожна група працює над усіма чотирма прикладами, але пропонується презентувати лише один тип (за вибором викладача).

Аналіз всіх "текстів" кожною групою дає можливість активізації дискусії на основі даної позиції в тому випадку, якщо позиція не збігається з ідеєю, що генерується іншими групами.

5.3.3. Есе.

Мета завдання – розвиток здатності визначати специфіку соціологічного вивчення економічних, політичних, культурних, релігійних явищ та їх аналізу.

Жанр есе в рамках теми "Спеціальні соціологічні теорії" є ефективним методом. Студентам пропонується таке завдання: "Опишіть декілька ситуацій (дій, пригод та ін.) з вашого повсякденного життя з точки зору культури і її функцій, чи іншої галузевої соціології". Дана робота допомагає застосувати повсякденний досвід студентів для закріплення лекційного матеріалу і зробити процес розуміння більш ефективним. Кільком есе можна надати професійну спрямованість, наприклад: "Культура бідності: яка роль соціальної роботи в трансформації життєвих стратегій андекласса", "Агресія: норма чи девіація?", "Культура і бідність, чи можуть культурні ресурси стати культурними капіталами в пострадянських країнах?", "Культурні цілі, способи їх досягнення і девіація в пострадянських країнах".

Тема 6. Організаційна структура соціальної роботи в Україні

Практичні завдання до теми 6

6.1. Змістовий рівень

Мета завдання – визначити специфіку активного та пасивного соціального захисту населення.

6.1.1. Заповніть табл. 27.

Таблиця 27

Типи соціального захисту населення

Характеристики	Активний соціальний захист	Пасивний соціальний захист
Мета		
Принципи		
Функції		
Приклади держав		

6.2. Аналітичний рівень

6.2.1. Робота зі студентами за методом прогнозування.

Мета завдання – аналіз категорії "якість життя".

Організація роботи зі студентами.

1. Однією з центральних категорій соціології та соціальної роботи є "якість життя". Завдання для студентів: назвати фактори, що впливають на визначення якості життя населення. Викладач фіксує всі пропозиції з боку студентів на дошці. Усі пропозиції обговорюються. Викладач пропонує ключову відповідь, що заснована на формуванні індексу якості життя.

2. Завдання для студентів: назвати країни, які характеризуються найвищим індексом якості життя. Викладач фіксує всі пропозиції з боку студентів на дошці. Усі пропозиції обговорюються. Викладач пропонує ключову відповідь, що заснована на рейтингу країн за індексом якості життя.

3. Студенти об'єднуються у групи по 4 – 5 студентів. Завдання для кожної групи: обговорити перешкоди та перспективи в Україні щодо підняття рівня життя, як на мікрорівні (що може зробити кожний індивід), так і на макрорівні (що повинна робити держава).

6.2.2. Аналіз бюджету сімей.

Мета завдання – виявлення рівня та якості життя різних верств населення України.

Організація роботи зі студентами.

Студенти об'єднуються у групи по 4 – 5 студентів, завдання кожної групи – проаналізувати бюджети сімей, що відносимо до трьох основних класів: вищого, середнього, нижчого класів, використовуючи приклади з реального життя.

Дослідження бюджету сімей часто проводяться в наш час для виявлення рівня та якості життя. При цьому розмежування доходу на низький, середній і високий є досить умовним, оскільки для кожного класу населення існує своє поняття про достаток.

Бюджет бідної сім'ї.

Поширений тип сім'ї в нашій країні. Наприклад, сім'я з 4 осіб: працюючий батько (30 років), безробітна мати (29 років), дитина (7 років), бабуса-пенсіонерка (62 року). Сімейний дохід нерегулярний, у

середньому 2 000 гривень на місяць. Близько третини доходу йде на оплату комунальних послуг. Решта грошей витрачається на продукти харчування. Про купівлю великих речей і предметів побуту в сім'ї не ведеться і мови. На ґрунті нестачі грошей у сім'ї часто виникають суперечки і розбіжності.

Глава сім'ї працює на виробництві, має вищу освіту, але через власну незатребуваність часто вживає спиртне, стверджує, що в усьому винна держава. Часто кричить на членів сім'ї, вважає, що дружина неправильно витрачає гроші і намагається приховати частину зарплатні. Вона, у свою чергу, займається пошуком роботи, вихованням дитини і домашнім господарством та працює на невеликому городі разом з бабусею. Вона давно не купує собі ніяких речей, частину грошей витрачає на дитину, щоб та не відчувала себе "гірше всіх". Обурена тим, що підручники для школи доводиться купувати самим, засмучується з приводу дорожнечі ліків для бабусі, продукти і деякі речі купує на ринках і розпродажах – там, де дешевше і тільки найнеобхідніше. Дуже шкодує про те, що не може забезпечити дитину і змушена відмовляти їй у всьому. Дитина відчуває напружену обстановку в сім'ї, вчиться не дуже добре і заздрить однокласникам з більш вдалих сімей.

Харчування цієї сім'ї одноманітне, одяг якщо й купується, то тільки для дитини. Сім'я не може дозволити собі такі продукти, як фрукти, риба, а про делікатеси вони навіть не думають. Недолік одягу ненабагато заповнює бабуся, яка вміє шити і в'язати, але це не вирішує проблему покупки зимового одягу.

У зв'язку з названими причинами всі члени сім'ї страждають від тих чи інших хвороб, а бюджет не витримує покупки ліків.

Бюджет сім'ї середнього класу.

Як відомо, середнього класу в Україні як такого майже не існує, але є сім'ї з середнім доходом. Приклад такої сім'ї – 6 осіб: працюючі батьки, бабуся і дідусь – пенсіонери, дідусь ще працює, двоє дітей 12 і 16 років. Загальний дохід 6 000 гривень на місяць. Крім того, старша донька заробляє на кишенькові витрати.

Харчування цієї сім'ї різноманітне, продукти купуються в магазинах і на ринках. Покупка одягу здійснюється на ринку, "великі" (дорогі) речі вимагають накопичень. Це ж відноситься до предметів побуту. Сім'я має машину "Жигулі" і дачу, відпустку на море може дозволити собі раз на 2 – 3 роки.

Внутрісімейна обстановка іноді відчуває загострення в тих випадках, коли гроші витрачені ще до зарплати, постає необхідність покупки будь-якої речі або члени сім'ї відстоюють власні інтереси у витраті грошей. Є пункти, які беззастережно приймаються всіма, наприклад, лагодження машини. Частина грошей відкладається на придбання важливих речей і не витрачається за інших обставин.

Діти мають свої кишенькові гроші, але не дуже великі. Чоловік із жінкою можуть дозволити собі купівлю особистих речей: дружина – косметики і деякого одягу, чоловік – інструментів та ін. Представники старшого покоління відкладають суми на "чорний день" і вважають, що молодь часто витрачає гроші марно.

У будинку присутні деякі побутові прилади, члени сім'ї мають достатню кількість одягу. Розмови, що стосуються бюджету, ведуться не дуже часто, але і "спонтанні" покупки не типові. Це свідчить про те, що сім'я може забезпечити себе необхідним, але деякі покупки утискають чийсь інтереси, тільки старше покоління ставиться до цього спокійно і з розумінням, а діти вимагають великих витрат.

Бюджет забезпеченої сім'ї.

Нечисленний вид сімей, до якої багато хто мріє потрапити, але потрапляють лише деякі. Сім'я: працюючий батько (40 років), непрацююча мати (32 роки), дитина (6 років). Бюджет сім'ї приблизно 3 000 дол. на місяць.

Зрозуміло, що суперечки в такій сім'ї виникають іншого характеру, ніж у бідних сім'ях, але у витратах теж бувають розбіжності, тільки зовсім на іншому рівні. Питання про правильне харчування в таких сім'ях просто не підіймається, вони дозволяють собі навіть дуже дорогі продукти. Батьки в змозі забезпечити себе і дитину всім необхідним.

Дружина не працює в цій сім'ї, так як чоловік може її забезпечити. Кожен член сім'ї має можливість витрачати гроші на власний розсуд, придбання дорогих предметів не вимагає великої економії. Однак конфлікти можуть виникнути саме через надмірну самостійність – дружині не подобається, що іноді чоловік ставить її до відома про купівлю після її здійснення.

Запитання для критичного аналізу.

1. Як можна охарактеризувати рівень та якість життя трьох зазначених типів сімей на основі їх бюджетів? Визначте макро та мікрофактори, що впливають на рівень та якість життя.

Категорія "рівень життя" акумулює широкий спектр соціально–економічних відносин, котрі проявляються через багаторівневу систему індикаторів стану та умов життєдіяльності особи, домогосподарства, соціальних груп, населення країни та її регіонів. Цю категорію можна розмежувати на три взаємозалежні поняття: умови життя, власне рівень життя, якість життя.

Умови життя – це сукупність показників, які характеризують розселення, екологію, умови життя, умови праці, розподіл бюджету часу, наявність закладів охорони здоров'я, освіти, побутового та комунального обслуговування, торгівлю, транспорт, зв'язок і систему комунікацій, культуру обслуговування тощо.

Власне рівень життя – це рівень споживання матеріальних і нематеріальних благ та послуг.

Якість життя – ступінь відповідності умов і рівня життя певним стандартам чи нормативам.

2. Яка має бути політика держави по відношенню до зазначених трьох типів – верств населення?

6.2.3. Батьківство як соціальний феномен.

Мета завдання – вивчення батьківства як соціального феномену, визначення його функцій з урахуванням гендерної специфіки.

Приклад для дискусії: "У моєї знайомої молодोї пари нещодавно народилася дівчинка. Мама була єдиною дитиною в сім'ї і ніколи не стикалася з малими дітьми, тож у перші місяці була майже безпорадна. Батько, маючи певний досвід виховання молодшої сестри і, зрештою, маючи до цього схильність, чи не всі процедури догляду перебрав на себе. І після того, як одного разу в поліклініці він проявив свою більшу вправність у сповиванні, медики почали вимагати, щоб на прийом дитину носив до них саме батько".

Пропонований план розгортання теми.

1. Соціалізація в сім'ї; поняття батьківства.

Необхідність батьків у процесі соціалізації (аргументи за і проти "обмін в парах"; джерела прикладів: мауглі, утопії, комуни початок ХХ ст., комуністичне виховання, сімейна педагогіка, вікова психологія, західний рух усвідомленого батьківства).

2. Історія та сучасність уявлень про роль батька і мати.

Робимо конспект "Історія трансформації уявлень щодо ролі батька та матері" (Приклади з культурно-антропологічних розвідок, джерела

матріархату та патріархату, гендерні відмінності уявлень про батьківство). Чим відрізняються роль матері та батька?

3. Зміна ролі батька – соціально-економічні, правові, культурні чинники.

Демонстраційний аналіз прикладу та розгортання дискусії на опозиції "Чи можуть чоловік і жінка помінятися ролями батька і матері?"

4. Підведення підсумків. Виокремлення тих факторів батьківства, зокрема, присутніх у виступах груп, які дають вихід на такі теми: шлюбні стратегії, дошлюбна і позашлюбна сексуальна поведінка, психологічний клімат і проблема насилля в сім'ї.

6.2.4. Батьківство в традиційному українському суспільстві.

Мета завдання – формування уявлення про традиційні ролі матері та батька в Україні.

Завдання студентам: проаналізувати сюжети українських народних пісень (ліричні та родинно-побутові), казок, художніх творів з метою виокремлення інформації, зафіксованої у фольклорі щодо ставлення до батьківства, розподілу ролей батька і матері, характерних для традиційного українського суспільства.

При виконанні завдання слід враховувати жанрові та лексичні особливості, регіональну специфіку, а також характер відібраних пісень.

Завдання може виконуватися у групах із написанням аналітичного звіту на 2 – 3 сторінки.

6.2.5. Батьківство та материнство: спільне та відмінне.

Мета завдання – проаналізувати спільне та відмінне батьківства та материнства, гендерні стереотипи щодо батьківства та материнства.

Завдання студентам. Складіть перелік того, що, на вашу думку, включає в себе догляд і виховання дитини. Проти кожного пункту позначте, до чиїх обов'язків це повинно входити (матері, батька, обох, інших родичів, певних закладів тощо). Обмінюйтеся списками і в парах обговоріть виявлені розбіжності.

Охарактеризуйте уявлення про батьківство та материнство у вашого покоління, які зміни можна спостерігати порівняно зі ставленням ваших батьків.

Зверніть увагу як часто водять на дитячий майданчик, до дитячого садочка, початкової школи, на позашкільні заняття (інших закладів, які знаходяться поруч) своїх дітей татусі (дідусі).

6.2.6. Характеристики розлучень.

Мета завдання – проаналізувати причини високого рівня розлучень в Україні.

Завдання студентам: за статистичними та соціологічними даними необхідно проаналізувати особливості розлучень у сучасному українському суспільстві: виявити зв'язок з місцем проживання, регіоном, з віком подружжя, тривалістю шлюбу, кількістю спільних дітей тощо. Дати пояснення виявленим залежностям та тенденціям.

Завдання виконується індивідуально. Можливо обговорення у малих групах.

6.3. Творчий рівень

6.3.1. Кейс "Історія сім'ї Михайлових"

Мета завдання – розвиток можливості соціологічного аналізу соціальних проблем та розуміння принципів функціонування соціальної роботи в Україні.

Огляд

Кейс розповідає про історію сім'ї Михайлових, що є повною, багатодітною. Батько і мати тільки перейшли 30-річний рубіж. У сім'ї троє дітей: Яна (9 років), Євгенія (5 років), Максим (8 років). Сім'я проживає у 2-х кімнатній квартирі, яка дісталася у спадок. Батько ніде не працює, всі спроби працевлаштуватися кінчалися невдачами. Причина – низька кваліфікація, а головне, прогули, невідповідність правилам трудової дисципліни. Ніякого інтересу з пошуку роботи не проявляє, улюблене заняття – риболовля, але прогудувати за рахунок цього сім'ю неможливо, хоча сам Михайлов приділяє своєму хобі більшу частину життя. Після народження молодшої дочки мати тривалий час теж не працювала. Останні півроку влаштувалася технічкою в магазин, зарплатня – низька. До школи Яна і Максим ходять час від часу, та декілька разів викривалися в дрібній крадіжці – грошей та солодощів у однокласників. Незважаючи на всю недоладність життя, Михайлових в районі жаліють. Особливо, жаліють дітей, і ще – мати, яка є доброю, безвідмовною і досить працювитою. Власне на ній все абияк і тримається. Дітей вона по-своєму любить, намагається приголубити, одягнути, але повністю знаходиться під п'ятою у чоловіка. У цьому

зв'язку сім'я живе в основному за рахунок соціальної допомоги на дітей. Сім'я заборгувала всім сусідам, торговцям на ринку, продавцям в магазинах і ларьках.

До співробітників соціальної служби від сусідів надійшли жалоби та скарги на родину Михайлових, та прохання застосувати міри для усунення проблем, які існують у родині, або лишити батьківських прав мати та батька, які не можуть забезпечити дітям повне життєзабезпечення.

Аналіз

Кейс зосереджений на розробленні плану аналітичної та інтерпретаційної роботи з історією сім'ї Михайлових. Напрями аналізу кейса:

Міжособистісні відносини.

Один із способів проаналізувати цей кейс є концентрація уваги на міжособистісних відносинах між батьками та дітьми. Необхідно зрозуміти, хто з батьків може забезпечити дітям повноцінний догляд.

Організація роботи студентів.

У ході обговорення кейсу постають два взаємозв'язані основні запитання. По-перше, проблема: як держава може запобігти такому становищу у багатодітних сімей. По-друге, перспективи та недоліки праці соціальних робітників.

Тому у процесі дискусії важливо (1) переключити увагу від окремих членів родини з мікрорівня соціальних зв'язків на макрорівень, (2) спробувати спрогнозувати перспективи кожного з членів родини у майбутньому; винайти оптимальне вирішення.

Приблизний план роботи.

1. Питання. Студенти індивідуально у зошитах зазначають головні питання та проблеми кейсу.

2. Ідентичності та особистісні якості. Об'єднуємо студентську групу у чотири підгрупи: "соціальний робітник", "діти", "батьки", "сусіди". Якщо ці групи занадто великі (тобто більше ніж 4 – 5 студентів у кожній групі) можна організувати кілька груп з кожного типу. Кожній підгрупі пропонується "вжитися у роль" та записати на аркуші паперу 10 відповідей на запитання: Які є цінності у родині? Які виникають конфлікти цінностей? Причини та вирішення ситуації з погляду "соціального робітника", "дітей", "батьків" та "сусідів".

Після того, як група виконала завдання – на дошці розписуємо всі моменти які вибрали кожна з підгруп та доповнюємо їх.

Нарешті можна обговорити, яким чином різні ролі впливають на кінцевий вибір, прийняття рішення щодо майбутнього стану сім'ї.

3. Міжособистісні відносини. Студенти можуть поділитися уявленнями про відносини, які склалися або можуть скластися у родині Михайлових. Міжособистісні відносини як цінність. Проаналізувати ролі між: дітьми та батьками; сім'ї та сусідами; соціальним робітником та державою.

4. Зміна ролей. Проаналізувати поведінку дітей та батьків у перспективі найближчих 1 – 5 років у залежності від тих варіантів рішень, які будуть запропоновані.

6. Вибір. Проблема вибору соціального робітника: як вирішити це питання? Залишити дітей з батькам чи ні? Проаналізувати переваги та недоліки кожного варіанту.

7. Загальна картина. Якою повинна бути модель соціальної допомоги (активною чи пасивною)?

Запитання для критичного аналізу.

1. Причини виникнення проблеми (на мікро- та макро рівнях)?
2. Шляхи вирішення з точки зору: політики, соціальних робітників, навколишнього середовища (сусіди), родини?
3. Проблеми вибору соціального робітника: як вирішити це питання; залишити дітей батькам чи ні?
4. Перспективи розвитку державної політики по відношенню до багатодітних сімей та для зменшення кількості сімей, які не займаються своїми дітьми?

6.3.2. Студентський диспут.

Мета завдання – розвиток комунікативної компетентності та автономності, можливість застосовувати соціологічний інструментарій для аналізу соціальних проблем.

Студенти виділяють 3 – 6 ключових соціальних проблем в Україні. Група студентів поділяється на 3 – 6 підгруп відповідно, плюс одна група "незалежних експертів", кожна з яких в якості домашнього завдання опрацьовує більш докладно обрану проблему, кожна група повинна протягом 10 хвилин представити:

- а) соціальні, політичні, економічні причини проблеми;
- б) статистичні дані та докази цих положень;
- в) основні перспективи та напрямки вирішення зазначених соціальних проблем;
- г) так звані "вузькі місця", перепони подолання проблеми.

Допоміжний матеріал (схеми, таблиці, ілюстрації дають додаткові бали групі). Після кожної презентації кожна з груп повинна задати мінімум три запитання групі, що виступала (20 хв).

5 – 7 хвилин "раунд критики" – обговорення "вузьких місць", можливостей та обмежень вирішення проблеми всіма групами.

Сценарій проведення диспуту:

1. Презентація.
2. Питання від груп.
3. Раунд критика.
4. 3 хвилини перерва (підготовка до виступу наступної групи).
5. Цикл 1 – 4 для наступної групи і т. д.
6. Аналіз "колегії незалежних експертів", підведення підсумків диспуту.

Після того, як всі групи представили свої проблеми "колегія незалежних експертів" аналізує кожний виступ і вибирає кращу групу за кількома критеріями оцінювання:

- активність кожного члена групи (від 0 до 5 балів);
- краща групова презентація (від 0 до 3 балів);
- найбільш чітка аргументація (від 0 до 5 балів);
- вміння триматися в рамках своєї проблеми, ставлячи питання і відповідаючи на запитання (від 0 до 4 балів);
- вміння ставити запитання (від 0 до 5 балів);
- кращі заготовки домашнього завдання (схеми, ілюстрацій від 0 до 3 балів).

Тестові завдання для самоконтролю:

1. Шахтарі – це:

- а) соціальний клас;
- б) соціальний прошарок;
- в) соціальна група;
- г) професійна категорія;
- д) місцева група.

2. Стереотип – це:

- а) певний стан думки;
- б) вид дії;
- в) спрощений і однобічний образ дійсності;
- г) певна настанова;
- д) ідеальний тип.

3. Соціальна еволюція в поданні Спенсера – це аналогія еволюції видів, яку описав Дарвін:

- а) це так;
- б) це не так.

4. Всі перелічені нижче фактори, за винятком одного, грають роль при формуванні в групі лідера. Укажіть, який фактор не має до цього відношення:

- а) панівний над іншими спосіб життя;
- б) простота встановлення контактів;
- в) висока компетенція в тих областях, які цінуються членами даної групи;
- г) зразковий конформізм стосовно норм і правил, які панують у групі;
- д) тенденція до схвалення забобонів і до дискримінації меншин.

5. Зростаючу уніформізацію стилю життя, зразків споживання, поглядів, технічних пристроїв у масштабі всього світу називаємо:

- а) аккультурація;
- б) глобалізація;
- в) етноцентризм;
- г) культурний конфлікт;
- д) відносна відмова від особистої вигоди.

6. Дихотомічна модель соціальної структури – це поділ суспільства на:

- а) групи;
- б) класи;
- в) ролі;
- г) касты;
- д) нації.

7. "Свобода, рівність, братерство!" Це гасло апелює до:

- а) норм;
- б) цінностей;
- в) стереотипів;
- г) етноцентризму;
- д) відносної депривації.

8. У типології соціальних дій Вебера не зустрічається одна з нижче перерахованих категорій. Яка?

- а) дія, раціональна з точки зору використовуваних засобів;
- б) дія, раціональна з точки зору цінності;
- в) дія логічна;
- г) дія емоційна;
- д) дія традиційна.

9. Олег заробляє грошей у десять разів більше, ніж Слава. Ми не знаємо, що ці двоє роблять, яким чином вони заробляють гроші. Однак ми вже відразу можемо сказати, що цей факт – прояв:

- а) соціальної несправедливості;
- б) класової експлуатації;
- в) мерітократичної справедливості;
- г) відмінності в заробітних платах;
- д) соціальної нерівності.

10. Поставте імена відомих соціологів в хронологічному порядку – від найдавніших до новітніх часів:

- а) Маркс;
- б) Парсонс;
- в) Конт;
- г) Вебер;
- д) Гідденс.

11. Бандит, який погрожує револьвером, використовує:

- а) перевагу в силі;
- б) вмовляння;
- в) насильство;
- г) авторитет;
- д) вплив своєї харизми.

12. Безліч групових приналежностей кожної людини знаходить вираження у:

- а) культурному плюралізмі;
- б) рольовому напрузі;
- в) рольовому конфлікті;
- г) класовій боротьбі;
- д) культурному релятивізмі.

13. Основна риса соціальної взаємодії – це:

- а) взаємність;
- б) повторюваність;
- в) нормативне регулювання;
- г) тривалість;
- д) конфліктність.

14. Потиск руки як вітання – це приклад всіх нижчеперерахованих категорій, крім однієї. Якої?

- а) культурна конвенція;
- б) звичай;
- в) моральне правило;

- г) норма товариського етикету;
- д) символічний жест.

15. Перехід з одного соціального класу в іншій – це:

- а) професійна мобільність;
- б) вертикальна мобільність;
- в) горизонтальна мобільність;
- г) міграція;
- д) урбанізація.

16. "Соціальна нерівність неминуча, обов'язкова, вічна і корисна".

Ця теза належить:

- а) теорії соціального конфлікту;
- б) марксистській класовій теорії;
- в) функціональній теорії стратифікації;
- г) революційній ідеології;
- д) еволюційній теорії стратифікації.

17. Чим не є родина:

- а) соціальною групою;
- б) інститутом;
- в) товариством;
- г) своєрідною формою організації;
- д) первинної групою.

18. Протилежністю стереотипу є:

- а) релігійний догмат;
- б) ідеологія;
- в) статистичні дані, що характеризують групу;
- г) ідеальний тип;
- д) етнічний забобон.

19. З точки зору К. Маркса влада – це відношення між:

- а) соціальними ролями;
- б) соціальними класами;
- в) пролетаріями;
- г) капіталістами;
- д) революціонерами і урядом.

20. Нагорода та покарання – це два різновиди:

- а) соціальних санкцій;
- б) подразників;
- в) норм;
- г) значень людських дій;
- д) взаємодії.

Рекомендована література

Основна

1. Доронина М. С. Социология в определениях, схемах и комментариях: учебн. пособ. для иностранных студентов / М. С. Доронина, Л. А. Сасина. – Х. : Изд. ХНЭУ, 2012. – 96 с.
2. Дороніна М. С. Соціологія (візуалізація основних положень) : навч. посібн. / М. С. Дороніна, Л. О. Сасіна. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2011. – 172 с.
3. Нетрадиционные методы преподавания социологии: учебн. пособ. / А. Н. Горбач, И. Д. Ковалева, О. А. Редько и др. – Х. , 2001. – 328 с.
4. Социология в аудитории: искусство преподавания / Сборник научно-методических работ. – Х. – 2003. – 303 с.
5. Hachen D. S. Sociology in action: Cases for critical and sociological thinking / D. S. Hachen – Pine Forge Press, 2001. – 90 с.

Додаткова

6. Белікова Ю. В. Гендерні бізнес-ідентичності та реклама : монографія / Ю. В. Белікова. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2009. – 160 с.
7. Белікова Ю. В. Соціологія реклами : навч. посібн. / Н. М. Лисиця, Ю. В. Белікова. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 208 с.
8. Волков Ю. Г. Социология : учебник для вузов / Ю. Г. Волков, И. В. Мостовая ; [под ред. В. И. Добреньева]. – М. : Гардарики, 2000. – 432 с.
9. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс. – К. : Основи, 1999. – 726 с.
10. Добренев В. И. Американская социологическая мысль. / В. И. Добренев, Е. И. Кравченко – М. : МУБиУ, 1996. – 496 с.
11. Касьянов В. В. Социология для экономистов : учебник для студ. Вузов / В. В. Касьянов. – Ростов н/Д. : Феникс, 2004. – 281 с.
12. Кравченко А. И. Социология : учебник. для студ. вузов / А. И.Кравченко. – М. : Проспект, 2005. – 534 с.
13. Масионис Д. Социология / Д. Масионис; [пер. с англ.]. – 9-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 752 с.

14. Некрасов А. И. Социология : учеб. пособ. / А. И. Некрасов. – Х. : Одиссей, 2004. – 303 с.
15. Піча В. М. Соціологія: загальний курс: навч. посібн. / В. М. Піча. – К. : Каравела, 2000. – 248 с.
16. Робоча програма навчальної дисципліни "Соціологія" для студентів усіх напрямів підготовки і форм навчання / укр. Л. О. Сасіна, О.М. Стативка. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2014. – 48 с.
17. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер; пер. с англ. – М. : Феникс, 1994. – 688 с.
18. Социология : учебник для вузов / [под ред. В. Н. Лавриненко]. – М. : ЮНИТИ–ДАНА, 2002. – 407 с.
19. Фролов С. С. Социология : учебник / С. С. Фролов. – М. : Гардарики, 2004. – 344 с.
20. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования / В. А. Ядов. – М. : Добросвет, 2003. – 596 с.
21. Якуба Е. А. Социология / Е. А. Якуба. – Х. : Константа, 1996. – 192с.
22. Жартівливі пісні (родинно–побутові) / гол. ред. колегії О. І. Дей. – К. : Наукова думка, 1967.
23. Струни серця. Українські пісні про кохання. – К. : Дніпро, 1974.
24. Українські народні пісні. Родинно–побутова лірика: у 3-х ч. / Упор, та прим. Г. К. Сидоренко. – К. : Дніпро, 1964.
25. Українські народні пісні в записках М. В. Лисенка : В 2-х ч. – К. : Музична Україна, 1990.
26. Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / упоряд., вступ. ст., М. М. Олійник-Шубравської. – К. : Музична Україна, 1990.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

**Методичні рекомендації
до практичних занять
з навчальної дисципліни
"СОЦІОЛОГІЯ"**

**для студентів усіх напрямів підготовки
всіх форм навчання**

Укладачі: **Бєлікова** Юлія Валеріївна
Полубєдова Альона Олександрівна
Стативка Ольга Миколаївна

Відповідальний за випуск **Дороніна М. С.**

Редактор Промський М. Н.

Корректор **Маркова Т. А.**

План 2014 г. Поз. № 193.

Підп. до друку Формат 60 x 90 1/16. Папір MultiCopy. Друк Riso.

Ум.-друк. арк. 4,5. Обл.-вид. арк. 5,63. Тираж прим. Зам. №

Видавець і виготівник – видавництво ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, пр. Леніна, 9-А

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи

Дк № 481 від 13.06.2001 р.